РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ
МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАФКУРА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ МАРКАЗИ

Бахтиёр ИСОҚОВ

ЗИЁЛИЛИК МАСЪУЛИЯТИ

ТОШКЕНТ «МАЪНАВИЯТ» 2008

Ушбу қўлланмада глобаллашув жараёнлари кечаётган ҳозирги даврда мафкуравий сиёсатнинг ўрни, миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш воситалари, усуллари ва шакллари ҳақида сўз боради.

Масъул муҳаррир – педагогика фанлари доктори, профессор **Муҳаммаджон Қуронов**

Махсус муҳаррир – **Ш. Тўраев**

66.3(2Ў)+
87.7+71

И 81

Исоқов Бахтиёр.

Зиёлилик масъулияти/Б. Исоқов; Масъул муҳаррир М. Қуронов; Республика маънавият ва маърифат кенгаши, Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази. – Т.: «Маънавият», 2008. – 80 б.

Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MK
2008/40
6493

ББК 71.4(5Ў)
ББК 66.3(5Ў)6

И **4702620204–11**
М25(04)–08

ISBN 978-9943-04-070-0

© «Маънавият», 2008

Жамиятни маънавий янгилашдан кўзланган бош мақсад — юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ эркинлиги ва фаровонлигига эришиш, комил инсонни тарбиялаш, ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби кўпдан-кўп масалалардан иборат...

Жамият маданиятсиз, маънавий-ахлоқий қадриятларсиз яшай олмайди. Уларни писанд қилмаган жамият пировард-оқибатда таназзулга юз тутади...

Юксак маънавий бурчлар кеча ёки бугун ўйлаб топилган эмас. Улар инсониятнинг минг йиллик тарихи, ота-боболаримизнинг неча-неча авлодлар тажрибаси давомида юзага келган...

Маънавиятда инсоннинг иймони, эътиқоди, ахлоқи, ҳаётнинг маъносини қандай тушуниши, ички дунёси намоён бўлади. Ватан, халқ олдидаги бурчни англаш ҳам юксак маънавият белгисидир. Маънавий баркамол инсон — ўзининг саботли ишлари билан кечирган ҳаётидан рози кетади...

Маърифат — маънавиятга олиб келадиган йўл. Бугун қилаётган яхши ишларимиз келгуси авлод баркамоллиги учун хизмат қилиши шубҳасиз. Бугун қандай кўчат эксак, эртага шундай мева оламиз...

Миллий мафкура воситасида элу юрт бирлашади, ўз олдига буюк мақсадлар қўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади. Миллатнинг, халқнинг ҳамжиҳатлиги эса ҳар қандай тараққиётнинг гаровидир...

Маънавият, маърифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг виждон ишидир.

Ислом КАРИМОВ

МУҚАДДИМА

XX аср бошларида таниқли рус шарқшуноси, академик Сергей Ольденбург (1863–1934) Европанинг маънавият соҳасида шу кунгача қўлга киритган ютуқлари ўтмишда Шарқ маънавияти кўтарилган юксакликка нисбатан гўдак боланинг «вижир-вижири» даражасидадир, деган эди. Бу хулоса Шарқда минглаб йиллик маънавий такомил жараёнида онгли равишда ишлаб чиқилган мукаммал маърифат йўллари, маънавий, ғоявий тарбия воситалари ва усулларидан ҳайратланиш натижасида туғилган.

Маънавият кўп қиррали ҳодиса бўлиб, ахлоқий (одоб, бурч, масъулият туйғулари), илмий, эстетик-ижодий, амалий малакалар (меҳнат, ижодкорлик, истеъдод, қобилият) диний, мафкуравий қарашларнинг яхлит бирлигидан иборат. Бу қарашлар алоҳида-алоҳида олинганда эмас, балки бир бутун, яхлит ҳолдагина маънавиятни ташкил этади. Ҳақиқий маънавият – бу эзгулик ва меҳр-муҳаббат, улуғворлик ва гўзаллик, виждонийлик ва меҳр-шафқат, билимга, бошқа кишиларга ҳамда табиат билан уйғунликни сақлаш ғояси ва туйғуларига садоқат йиғиндисидир.

Маънавият фақат инсон учун хос. Лекин у илоҳий ёки ғайритабиий ҳодиса эмас, балки ижтимоий ҳодиса бўлиб, инсон фаолияти билан боғлиқ. Инсон онгли фаолияти, тафаккур салоҳиятининг ҳар қандай шакли маънавият бўла олмайди. Инсон руҳий оламидаги муайян ижобий, ижтимоий аҳамият касб эта оладиган фазилатларгина маънавият деб аталади. Инсон табиати тушунчаси ҳам, маънавият тушунчаси ҳам «Инсоннинг яшашдан асл мақсади нима?» деган масала ечими билан бевосита боғлиқ. Элимизнинг минглаб йиллик турмуш тажрибаси асосида шаклланган кундалик онгида бу саволга қуйидагича жавоб берилади: инсоннинг яшаш-

дан асл мақсади – эзгу ишлар қилиб, муносиб фарзандлар тарбиялаб, яхши ном қолдиришдир. Бу содда ва ғоят доно фикр асосида маънавият – инсоннинг эзгуликка йўналтирилган мақсадларига эришиш учун хизмат қиладиган орзу-ҳаваслари, ақл-заковати, билимлари, амалий фаолияти замирида ётган иродаси дейиш мумкин.

Маънавиятнинг шаклланиши ва ривожи одатда уч таркибий бўғинда намоён бўлади. Мафкура кўринишидаги биринчи бўғин маълумот, ахборот тўплаш, асосан сўз, мулоҳаза, ибрат, ғоя ва назариялар даражасида ифодаланади. Инсон маънавий мерос, қадриятлар билан танишади ва уларни ўзлаштиради, янгиликни дунёқарашига сингдиради. Бу – ишонч бўғинидир.

Иккинчи бўғин – инсонга ёшлигидан сингдирилган маданий-маънавий қарашлар, ахлоқий қадриятлар, анъаналар, диний-руҳий туйғулардан иборат. Бу бўғинда у оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалласи, миллати билан бирлигини ҳис этади. Натижада унинг онги ва қалбида миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси шаклланади. Бу бўғин – иймон бўғини. Шу боисдан ҳам аждодларимиз «Ватанни севмоқ иймондандир» ғоясини илгари сурганлар.

Учинчи бўғин – билим, ижодий изланиш, фаҳм-фаросат билан ифодаланади. У бизнинг тафаккуримизда маърифат, дунёвий маънавият тимсолида намоён бўлади. Буюк алломаларимиз қудрати ана шу дунёвий маънавиятни илоҳий маънавият билан узвийликда камолга етказганликларидадир.

Агар биринчи бўғин янгиликларни қабул қилиш, иккинчиси қадриятларга, аждодлар руҳига таяниш бўлса, учинчи бўғин – янгиликларнинг ижодий равнақидир. У аждодлар меросига ҳақиқий ворис бўлиб, уларнинг қадриятга айланиб кетган қисмини ижодий ривожлантиришни назарда тутади.

Аждодларимиз ташбеҳига кўра, маънавият инсон қалбида акс этган илоҳий нур, олий ҳақиқат нури бўлиб, уни ўзида акс эттира олиши учун инсон қалби сайқал топмоғи зарур. Зеро, сайқалланмаган кўнгилни худбинлик занги, ғараз чирки эгаллаб олади ҳамда бундай инсон руҳиятида жаҳолат ва зулмат устунлик қила бошлайди. «Кўнгил кўчалари қайларга бошла-

майди» дейилганда, ана шу зулматда қолган кўнгил кўчаларидаги адашув, гумроҳлик назарда тутилса керак.

Инсон қалбига сайқал бериш жараёни эса маърифат дейилади. Маърифат маънавият сари элтувчи йўллардан иборат. Ҳар қандай жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан асраб қолувчи куч ҳам маърифатдир.

Асли маърифатнинг илк йўли ибрат ҳисобланади. Гўдак бу ёруғ оламга келиб, яшаш ишқи билан ҳаётга интилар экан, ишни аввало ибратдан бошлайди, она ибрати, ота ибрати, акалар ва опалар, бувилар ва боболар ибрати билан воқеликка ўз муносабатини шакллантира бошлайди. Бу дунё асли инсонга ибрат учун яралган. Тадбиркорлар ғайрати, оқиллар тадбири, ҳаё эгаларининг андишаси, оналар меҳри, оталар бағрикенглиги, гўдаклар беғуборлиги, кексалар улуғворлиги – барчабарчаси инсон учун ибратдир.

Ёмонликдан ёмонликни англаб, ундан қайтмоқ – ибрат, яхшидан яхшиликни англаб, унга эргашмоқ – ибрат. Ўғрининг тақдири – ибрат, фоҳишанинг фожиаси – ибрат, донолар умри – ибрат, сотқинлар тубанлиги – ибрат. Ибрат ола билмоқ – маънавият, кўриб ибрат олмаслик – маънавий сўқирликдир. Аммо ибрат тақлид эмасдир, ибрат ўрнига тақлид – дил кўзининг кўрлигига далолатдир, қачонки, кимдаки, қаерда, қайси замонда ибрат ўрнини тақлид эгалласа, маънавиятнинг таназулли ана шу. Тақлид – бутун маҳалла биладиган оқсоқолнинг чопонини бошқа биров кийиб юргандек гап. Инсон болалигида ўзлигини топиб олиш мақсадида дастлаб тақлид қилиши мумкин. Улғайгач эса унинг ўз мақсади, ўз йўли бўлмоғи даркор.

Маърифатнинг яна бир буюк ўчоғи илмдир. Илм – тафаккур билан бўлади, ахборот йиғиш илмга тайёргарлик бўлиши мумкин, ундан ортиқ эмас. Умр бўйи таом пиширмоқ учун сабзи-пиёз арчиб овора бўлган, аммо олов ёқиб, қозон қиздирмаган одам очликдан ўлар, аммо қорни тўймас. Илм – асли аждодлар ибратидир, ўтганлар, биз кўрмаганлар ҳақидаги хабар орқали ибратдир.

Маърифат тарқатиш йўли билан сиёсат ва иқтисод соҳаларида ҳам умумижтимоий ўзгариш содир бўлишига эришиш эса маънавият, зиё аҳлининг масъулиятидадир. Маънавият ўтмиш, бугун ва келажакни қамраб олади.

Маданият эса ўтмиш ва бугунги кунга тааллуқли. Маънавият келажакни белгилайди, маданият эса бугунги аҳволни кўрсатади.

Ўзбекнинг сўзи чиройли. Зиёли. Рус тилида «интеллигент» дейилганда, кўпроқ ўша шахснинг билим доираси, тафаккури, қолаверса, маданийлик даражаси назарда тутилади. «Интеллигент» атамаси «интеллект», яъни ақл билан боғлиқ ва, демакки, аслида ўзбекларнинг «оқил», «ақл эгаси» деган сўзлари билан муқобилдир. Аммо чинакам зиёли фақат ақл ва билим эмас, қалб ва эҳтирос эгаси ҳам бўлмоғи даркор.

Зиёли ҳақиқатни севиши, ёниқ дил билан тинимсиз унга талпиниши, унинг хаёли билан яшамоғи лозим. Шундагина ўзидан зиё таратиб, ўзгалар йўлини ёрита олади.

Зиёлилик тамойили ҳозир биз англайдиган тушунча маъносида нисбатан узоқ тарихга эга эмас. У жадидчилик ҳаракати билан бирга юзага келган, десак, хато қилмаган бўламиз. Лекин бу тамойилнинг инсон фаолиятидаги дастлабки унсурлари ўрта асрлар ва ундан кейинги даврлардаги маърифатпарварлар ҳаётида шаклланганини эътироф этмоғимиз лозим. Яъни, инсоният жамиятидаги маданий ва интеллектуал-ақлий тараққиёт билан боғлиқ. Шу боис уни инсон пайдо бўлганидан анча кейин вужудга келган ахлоқий ҳодиса деб талқин этиш мақсадга мувофиқ. Ўз пайтида нақшбандия тариқати зиёлиларга жуда катта масъулият юклаганди. Унинг «Агар мамлакат хароб бўлса, шоҳдан хафа бўлма, ҳақиқат аҳли наздида бу дарвешларнинг – зиёлиларнинг, илм аҳлининг гуноҳидир» деган ҳикмати ҳеч қачон ўз кучини йўқотмайди. Шу боисдан ҳам буюк немис файласуфи Теодор Адорно 2-жаҳон урушидаги геноцидан сўнг, зиёлилик – ахлоқий категория деган фикрга келган эди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, зиёлилик ахлоқий тамойил сифатида мураккаб ва кўпёқламалилик табиатига эга. Баъзилар зиёлилик деганда олий маълумотли кишига хос бўлган фазилатни тушунадилар. Ваҳоланки, зиёлилик тамойили табақа ёки гуруҳга мансублик маъноларини англатмайди. Оддий фермер-деҳқон

ҳам, фаррош ҳам зиёлилик тамойили билан иш кўриши ва атрофидагилар томонидан: «ҳа фалончимиз, жуда ажойиб зиёли одам-да», деган юксак ижтимоий баҳога лойиқ бўлишлари мумкин. Бунда у одамнинг касбидан қатъи назар, ҳам билим, ҳам фаҳм-фаросат, ҳам олий мақсадлар эгаси экани тушунилади. Шундай қилиб, зиёлилик асосида инсоннинг маънавий-маърифий юксаклиги, қалбидаги ички нур, атрофни ҳам нурлантира оладиган зиёси билан белгиланадиган хатти-ҳаракатлар ётади.

Зиёлилик тамойилига ҳукмрон-маъмурий доиралар ва халқ томонидан ўзига хос муносабатлар мавжуд. Чунончи, биринчи тоифадагилар кўп ҳолларда зиёлиликка умумий тарзда ижобий муносабатда бўладилар, лекин масала муайян зиёли шахсларга бориб тақалганда, манфаатлар тўқнашуви рўй беради: зиёлилар ҳукмронлар тоифасидан зиёлилик тамойили асосида яшаш ва иш юритишни талаб қиладилар, бу эса уларга, табиийки, ёқмайди, буни ҳокимият ишларига аралашиш деб ижирғанадилар, турли баҳоналар топиб, зимдан зиёлиларга қарши курашадилар. Бунга Лев Толстойдек буюк инсоннинг черков томонидан лаънатланиши ёки истиқлол фидойиси, мард саркарда, ҳақиқий зиёли Жўрабекка суиқасд уюштирилиб, ўлдириш ҳодисалари яққол мисол бўла олади. Мустамлакачилик ва тоталитар тузумларга асосланган мамлакатларда зиёлилик тамойилига содиқ кишилар тўғридан-тўғри, очиқ қатағон қилинадилар. Бунга очиқ мисол қилиб, Фитрат, Қодирий, Чўлпон каби жадидларни ва Сталин-Гитлер лагерларида ҳалок бўлган минглаб зиёлиларни келтириш мумкин.

Зиёлилик тамойилига оддий фуқароларнинг муносабатида икки хил ёндашув кўзга ташланади. Уларнинг фаол ва илғор қисми зиёлиларга ҳавас билан қарайдилар, улар хатти-ҳаракатларини ўз фарзандлари ва яқинларига намуна қилиб кўрсатадилар. Аммо «омма» деб аталадиганлар, маълумотлари олий ёки ўрталигидан қатъи назар, зиёлиларга истеҳзо билан, «ҳокимият билан ўйнашган эси пастлар» деб қарайдилар. Ана шу худбин ва маҳдуд «омма» қаерда камайиб борса, ўша жамиятда тараққиёт юксак даражага кўтарилади. Зеро,

зиёлилик кенг маънодаги фидойиликдир. Шу боис истиқлолнинг илк кунлариданоқ бизда зиёлилик тамойилини ҳар бир фуқарога сингдириш учун мунтазам кураш олиб борилмоқда. Уни сингдириш эса маънавиятни юксалтириш орқали рўёбга чиқади.

Зиёли – маънавиятли инсондир. Шу нуқтаи назардан ҳар қандай касб эгаси, барча тоифа вакиллари зиё эгаси бўлиши мумкин. Ҳатто хат-саводи бор-йўқлиги ҳам муҳим эмас. Баъзан оддий деҳқон учун маълум бўлган сир-синоат олий маълумотли агроном тасаввуридан ташқари бўлади.

Зиёлилар – халқнинг раҳнамолари, етакчилари. Улар кўпчиликни олға бошлашга қодир одамлар. Демак, улар йўл қўйган хато бир ўзлари ёки оила аъзолари, шогирдларинигина эмас, халқнинг кўпчилик қисмини йўлдан оздириши, адаштириши мумкин. Зиёлининг ёлғони оддий ёлғон эмас, ижтимоий ёлғон, халқни гумроҳликка бошловчи ёлғондир. Зиёлининг мулкка муносабати, унинг моддий таъминоти масаласи ҳам мавжуд. Зиёли агар бир пайтнинг ўзида ишбилармон ҳам бўла олса, қандини урсин. Аммо бундай қобилият бўлмасачи? Фақат бир нарса аниқ – ҳақиқатни қидирган зиёлисини кундалик қорин тўйдириш ташвишларига банд қилиб қўйган ҳар қандай жамият аста-секин заифлашиб, парокандаликка юз тутади.

Башарият ҳаётида илм ва ижоднинг мавқеи ошиб борган сари, зиёли тоифасининг сафлари кенгайгани сайин, ижтимоий ҳаётда ҳам куч ўрнини ақл, зуғум ўрнини фаросат эгаллаб бораверади.

Жамиятдаги ўзга тоифаларга нисбатан зиёлининг юки оғир. Аммо тўрт-беш одамга раҳбарлик масъулиятини зиммасига олган кишига янада оғирроқдир. Зиёли олим бўлса, ҳаётни илмий асосда тадқиқ этади, шу асосда тавсиялар беради. Шоир ёки адиб бўлса, воқеликнинг муайян қирраларини бадиий тимсолларда акс эттириб, ибрат йўли билан одамларга ижобий таъсир этишга уринади. Муаллим сабоқ беради. Деҳқон зироатчилик маданиятини ривожлантириб, одамгарчилик илмидан сабоқ беради, фаррош бўлса ободончиликка хизмат қилиб, кишилар руҳини кўтаради. Аммо раҳбар

қўл остидагилар тақдири учун масъулдир, уларни муайян йўлдан етаклаб, муайян амалий натижаларга эришгиришни ўз зиммасига олган. Зиёли сифатида маънавият ва маърифатни тарғиб этиш, жамоани эзгуликка чорлаш эса раҳбарнинг бевосита вазифаси ва виждон ишидир. Раҳбар кадрни, тарғиботчини жамоа, қўл остидагилар, мажлис аҳли билан пайванд қилувчи восита – унинг сўзи. Тарғиботчи сўзи жамоа эътиқодини қувватлантирса, жамоа онгли, самарали меҳнатга, фаолиятга киришади. Ёниқ, ҳароратли нутқ одамларнинг ақли ва туйғуларига таъсир қилиб, тингловчини муайян фаолиятга отлантира олади.

Маънавий-маърифий ишлар, миллий ғоя тарғиботи – тараққиётнинг бебаҳо манбаи бўлмиш инсон омилини сафарбар этиши билан қимматли. Зеро, ислоҳотлар аввал одамлар онгида, кейин эса ишларида, фаолиятида амалга ошади. Маънавий баркамоллик, мафкуравий собитлик намунасини халқ, аввало, жойлардаги раҳбарларда, зиёлиларда кўриши керак.

Раҳбар кадр, зиёлининг мафкураси, иймон-эътиқоди мустаҳкам бўлса, унинг айтган ҳар бир сўзи тарғиботчининг сўзига айланади. Бу эса давлат, жамиятни янада қудратли қилади. Акс ҳолда, раҳбар кадр, зиёли жамиятда бефарқлик, лоқайдликнинг тарқалишига сабаб бўлади. «Ватанга хизмат қилиш», «Эл-юрт ишончини оқлаш», «Миллат учун фидокорлик кўрсатиш» деган гаплар қадрсизланади. Бунга эса зинҳор йўл қўйиб бўлмайди. Фақат эзгуликка чорлаш, маънавият, маърифат, бунёдкорлик орқалигина ўз олдимизга қўйган мақсадга эриша оламиз. Қадимги замоннинг машҳур файласуфи Конфуций таъбири билан айтганда: «Фаровонлик – мақсад, ислоҳотлар – унга эришиш йўли, барқарорлик эса шарт-шароитдир...»

МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ

Глобаллашув жараёнлари кучайган милодий учинчи минг йилликнинг дастлабки юз йиллиги инсоният тарихига ахборот асри сифатида кириб келди. Кўз ўнгимизда замонавий дунёнинг геосиёсий, иқтисодий ва

ижтимоий, ахборот-коммуникация қиёфасида фундаментал ўзгаришлар ясайдиган чуқур жараёнлар рўй бермоқда. Курраи заминдаги турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайиши халқаро атамашуносликда биргина глобаллашув сўзи билан ифодаланади. Бу жараёндан четда туришнинг деярли иложи йўқ. Хусусан, алоқа воситаларининг ривожланиши, уларнинг компьютерлаштирилиши, электрон почта, интернет, космик телерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб кетиши билан ахборот алмашув, бинобарин, ғоявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам тобора кенгайиб бормоқда.

Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашувида бир-биридан тубдан фарқ қиладиган икки йўналиш, тенденция намоён бўлмоқда. Биринчидан, инсоният цивилизацияси тарихида эришилган ҳар қандай моддий ва маънавий қадриятларнинг умуминсоний жиҳатлари тарихий макон доирасидан чиқиб, байналминаллашиб, универсаллашиб бормоқда. Бошқача айтганда, миллийлик ва умуминсонийлик тамойилларининг интеграциялашув жараёни кечмоқда. Иккинчидан, миллатлар ва давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий ривожланишидаги беқарорлик, улар манфаатларидаги ўзига хосликни мутлақлаштириш инсониятга, шу жумладан, ўз миллатининг келажагига хавф туғдирадиган салбий ҳодисаларнинг мафкуралашган ҳолда глобаллашувига олиб келмоқда. Бу халқаро терроризм, экстремизм, фундаментализм ва наркобизнес ҳодисаларида намоён бўлмоқда. Бирон-бир ҳудуд ёки мамлакатда пайдо бўлаётган ғоялар тез фурсатда бутун жаҳонга ёйилмоқда. Натижада ҳар бир одам маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларига хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган ахборотларнинг, турли мафкуравий марказларнинг доимий босими остида қолиб кетмоқда.

Бу жараённинг энг муҳим хусусиятларидан бири — турли мамлакатларни мафкуравий забт этиш ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан қўшилиб кетганидир.

Мафкуравий глобаллашув савияси паст аудио ва видеокассеталар, ахлоқсизлик, тубанлик ва ёвузликни тарғиб қиладиган «санъат асарлари»нинг ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлмоқда.

Глобаллашувнинг мамлакатлар иқтисодий сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири хусусида Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Маҳатма Ганди шундай ёзганди: «Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам бекитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман».

Ушбу жараёнда уйимиз, ҳаётимизни тоза ҳаво билан таъминлаб, айни пайтда «довуллар»дан сақлаш омили — миллий истиқлол ғояси ҳисобланади. Инсоният тарихи аслида ғоялар кураши тарихидир. Бугун турли ғоялар, мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан кўра шиддатли тус олмоқда. Бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб қонли тўқнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда. Бу ҳар қандай давлат мустақиллиги учун улкан таҳдид, хавф-хатардир.

Ана шундай фожиаларнинг олдини олиш, уларни тинч йўл билан бартараф этишнинг ягона воситаси мафкуравий таҳдидлардан сақланиш ва ўз миллий ғоясига эга бўлишдир. Миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, улар қалбига инсонпарварлик, одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек эзгу ишларимизда мададкор бўлиши зарур.

Миллий истиқлол ғояси мамлакатнинг олдида турган улуғ, бунёдкорлик ишлари, ундан кўзланган асосий мақсад инсонларнинг эркин ва фаровон ҳаётга эришиши, озод ва обод Ватан қуриш йўлида ҳар бир киши учун ҳаракат йўналиши бўлишга қаратилган. Миллий ғоя ҳеч қачон кишиларнинг онги ва дунёқарашини бошқаришга, уларни яна аллақандай «қолипга», «ягона

андозага» солишга қаратилган эмас. Эркин фикрни уйғотиш ва фикр эркинлигини кафолатлаб бериш, ўзгалар фикрини тинглаш, эшитиш ва айтишга имконият яратади. Демак, миллий ғоямиз «ҳукмрон ғоя»га интилишдан мутлақо бегона бўлганлиги билан ҳам бошқа носоғлом ғоялардан фарқ қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасига биноан «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас». Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, ўз олдига қўйган мақсадлари ҳам доим ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳар қандай ғоявий, мафкуравий тазйиқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсатиши, нохуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо этади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли ҳолатда бўлади. Бу ҳолатни англаш учун тадбиркорлар тоифаси шўро даврида қандай қувғин қилингани, таққирланганини эслашнинг ўзи кифоя. Бугунги даврда эса ушбу тоифага алоҳида эътибор берилмоқда. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, ҳатто миллий мафкура ҳам ҳаётий эҳтиёжлардан узоқлашиб, қотиб қолган ақида ҳолига тушмаслиги учун давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги керак.

Шу сабабдан ҳам миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишни изчил, чуқур ўйланган тизим асосида ташкил этиш ҳамда уларнинг таъсирчанлигини кескин кучайтиришни бугун бошимиздан кечираётган ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Негаки, бизга қарши ғоявий курашдан кўзланган мақсад – инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, уларни ўз дунёқарашига бўйсундириб, маъ-

навий жиҳатдан заиф ва тобе қилишдан иборат. Мозий шундан далолат берадики, ҳар қандай зўравон босқинчилар, юртимизда ҳукмронлик қилмоқчи бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш мақсадида энг аввало миллий маънавият ва анъаналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни ғоявий жиҳатдан заифлаштириб, куч-қудратимизга зарба беришга уринганлар. Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, «Фикр қарамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ва сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир». Агар оддий қилиб айтадиган бўлсак, халқимизнинг «Ёғочнинг бўшини қурт ейди», деган мақолини ёдга олишнинг ўзи кифоя. Худди шу каби маънавияти қашшоқ, ўзининг мустақил дунёқарашига, фикрига эга бўлмаган одамга ҳар қандай вайронкор ғоя ўз таъсирини ўтказа олади.

XXI аср ибтидосидаги аччиқ ҳақиқат шундан иборатки, мустақил тараққиёт, янги жамият қуриш йўлини тўсмоқчи бўлган кучлар, аввало, ҳали суяги қотмаган ёшлар қалби ва онги мўртлигидан фойдаланиб, уларнинг маънавиятини бузиб, миллий қадриятларга зид ғоялар билан чалғитиб, ўзларининг жирканч ниятларини амалга ошириш йўлида қуролга айлантиришга уринмоқдалар. Бугунги кунда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга.

Мафкуравий полигон деганда одамлар ва халқларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган турли ғояларнинг синов майдонини англамоғимиз даркор. Одатда, «полигон» деганда қурол-аслаҳа ва техникани синаш, қўшинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади. Агар биз мозийга бир назар ташласак, ўзга ҳудудларни забт этиш мақсадида қўлланадиган жанг, уруш қуролларининг узлуксиз такомиллашиб борганлигини кўрамиз. Дастлаб оддийгина тош ёки таёқдан иборат бўлган қурол найзалардан тортиб автомату пулемётларгача, палахмон, манжанақ, замбараклардан ер юзининг ҳар қандай нуқтасига бехато етиб борадиган қитъалараро баллистик ракеталаргача бўлган узоқ такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар

босиб олиниши лозим бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Милодий учинчи минг йиллик, янада аниқроғи, XXI аср ибтидосида эса ўзга ҳудудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини жисман маҳв этиш унчалик шарт эмас. Чунки турли ғоявий, фикрий таъсирлар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган маҳаллий аҳоли ёрдамида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин. Бу эса шу жой аҳолисининг онги ва қалби ёт, бегона вайронкор, бузғунчи ғоялар синаб кўриладиган майдонга айланганини билдиради.

Буюк аллома Абу Наср Форобий «Фозил одамлар шаҳри» асарида бузғунчи мафкуралар хусусида: «Ўзга, бегона ғоялар кириб келиб, халқнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, анъаналарини тубдан ўзгартириб юбориши мумкин», дея огоҳликка чорлаган эди. Мафкуравий курашнинг кишиларни доимо огоҳ бўлишга чорловчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин. Аммо ғоявий тазйиқ унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб олиш ғоят мушкуллиги билан ажралиб туради.

Мана шундай бир вазиятда ҳар қандай одам, айниқса ёшлар ўз мустақил фикрига, собит эътиқодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий миллий қадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмасалар, турли вайронкор ғоялар босимига, уларнинг гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона кўринишдаги тазйиқларига бардош беришлари анча мушкул. Биз ҳатто дам олаётганимизда, кўча-кўйда сайр қилаётган пайтимизда, газета-журнал ўқиётганимизда, телекўрсатувлар томоша қилаётган ёки радио тинглаётган пайтимизда турли товарлар ва хизматлар рекламасига дуч келамиз. Биз ёқтирган, истаган ахборот билан бир қаторда «қўшимча» тиқиштириладиган ахборотдан ҳам «баҳраманд» бўлишга мажбурмиз.

Рекламанинг маданий савияси, ахлоқ талабларига мазмунан қанчалик мослиги, уни тарқатиш воситаларининг маъқул ёки номаъқуллиги нафақат юридик, шунинг-

дек ахлоқий талабларга мослашиши шарт. Лекин амалда ахлоқий ва эстетик талаблар ҳар доим ҳам ҳисобга олинавермайди. Бу борада ибо ва ҳаё жуда зарур. Айрим рекламаларга эса мутлақо қараб бўлмайди. Бирор товарни гўзал аёллар орқали реклама қилаётганлар амалда ёшларни бузуқликка, ҳаёсизликка, маънавиятсизликка чорлаётгандек бўладилар. Айниқса, маккорона ўйланган аёл танасидан реклама материали сифатида фойдаланиш ахлоқсизлик тарғиботи даражасига кўтарилиб бормоқда.

Ғарб мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий муносабатларда маънавиятни четга суриб қўйиб, фақат фойда кетидан қувиш оқибатида аҳолининг кенг қатламларида истеъмолчилик психологияси ривожланмоқда. Бунинг учун ҳатто «тажовузкор» реклама орқали одамлар онгига таъсир кўрсатилиб, улар дунёқараши қисман бошқарилмоқда. Ҳамма нарса, ҳатто одамларнинг ўзаро таниш-билишчилиги истеъмол товарига, маълум бир ҳожатларини чиқариш воситасига айланмоқда. Бу ҳолат, табиий равишда, Ғарб жамияти маънавиятига салбий таъсир кўрсатмоқда. Турли-туман реклама ахбороти одамларнинг фаол онгидан мумтоз адабиёт, санъат ва илм-фан берган билимларни онгнинг нофаол қатламига сиқиб чиқармоқда.

Француз социологи А. Моль фикрича, «Бугун оддий ишчи ақлини «тўлдириш»да унинг метро афишасида ўқигани, радиодан эшитгани, кино ёки телевизорда кўргани, ишга боришда йўлда газетадан ўқиб олгани ёки ҳамкасблари ва қўни-қўшниларидан эшитгани кўпроқ роль ўйнайди: мактаб таҳсилидан эса фақат ғираширa тушунчалар қолади, холос». Далил ва мулоҳазаларини жамлаган А. Моль «Маданият социодинамикаси» китобида шундай хулосага келган: «Бизнинг давримизда билимлар асосан таълим тизими орқали эмас, балки оммавий ахборот воситалари орқали шаклланади».

Ғарбда аксилмаданият деб аталмиш ҳодисанинг вужудга келишида реклама усуллари ва истеъмолчилик психологиясининг анчагина таъсири мавжуд. Аксилмаданият тушунчаси инсонга қарши турли зўравонликлар, фаҳш, қотиллик, қўрқув ва даҳшат, инсоннинг ҳайвоний ҳирслари, тубанлашувни тараннум этиш,

жамиятдаги ахлоқий ва эстетик меъёрларни инкор қилишни англатади. Биз бу ўринда аксилмаданиятни баъзи ҳақиқий бадиий асар савиясида юксак ишланган ва эзгулик тушунчаларига зид бўлмаган триллерлар – даҳшатли, қўрқинчли фильмлар билан чалкаштирмаслигимиз даркор. Аксилмаданиятни вужудга келтирган асосий сабаб реклама эмас, балки Ғарбдаги маънавият инқирозидир. Аммо аксилмаданият рекламанинг баъзи бир «ностандарт қилиқларидан», хусусан, истеъмолчининг эҳтиросини жунбишга келтириб, унга ҳар қандай усул билан, ҳатто мавжуд меъёрларни атайлаб инкор этиб бўлса-да, тарғиб-ташвиқ этаётган ғояни (товарни, хизматни) эслатиб қолиш кабилардан намуна олган дейишимиз мумкин. Аксилмаданият маълум бир муаммолар туғдиришига қарамай, Ғарб ижтимоий ҳаётида унчалик кучли аҳамият касб этмаяпти.

Ундан фарқли равишда дунё миқёсида, жумладан бизда ҳам оммавий маданиятнинг таъсири кучайиб бормоқда. Оммавий маданиятнинг асосий сифат мезони – ҳаммага тушунарли ва кўнгилочар бўлишида, бош мақсади эса кўпроқ даромад олишдан иборат. У ўзига хос жанрлар: шоу, триллер, боевик, шлягер, комиксни вужудга келтирди. Уларнинг умумий моҳияти – индивидуализм, жисмоний куч ва зўравонлик ҳамда фаҳшни тарғиб этиш, айрим ҳолларда ғоявий йўналишларда чиқишлар қилишдан иборат. Оммавий маданият чегараси «юлдузлар»ни кашф этиш билан тугайди, бунда сунъий равишда ёзувчилар, рассомлар, мусиқачилар, актёрлар, спортчилар оммалаштирилади, коммерция ва ғоябозлик мақсадида ўз-ўзидан пайдо бўлган талантлар «оқимга солиниб», улардан иқтисодий мақсадда фойдаланилади. Оммавий маданият ўзини намоён этишига кўра аксилмаданиятга айланиб қолмоқда. У кўнгилочар восита сифатида яшаб қолиш ҳуқуқига эга. Аммо хавфли томони шундаки, у ўзгармас истеъмол ва дидларга ўзини мослаб, асл бадиий маданиятни четга суриб чиқариши мумкин. Бунда у шахс, инсонни юксалтирувчи руҳий олам ва маънавият ўрнига кўнгилхушлик ва зўравонликни таклиф этади. Ҳозирги даврда оммавий ахборот воситалари, аудио-видеотехника, интернетнинг

2008/30
6493
Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston MA

тараққиёти оммавий маданиятнинг ривожланишига катта ҳисса қўшмоқда. Узоққа бориб ўтирмай, қўшиқчилик санъатини бунга мисол келтириш мумкин.

Оммавий маданият бир қаноти билан умумий профессионал савияси орқали мумтоз маданиятга яқинлашса, иккинчи қаноти билан кўпинча авом, оломон дидига мослашганлиги, саёзлиги ва диднинг пастлиги туфайли аксилмаданиятга яқинлашиб боради. Ҳозирги даврда оммавий маданият ҳодисалари кўп жиҳатлари билан товар ва хизматнинг ўзига хос турига айланмоқда. Ушбу маънода рекламанинг ўзи ҳам оммавий маданиятнинг бир туридир.

ЭЪТИҚОД – МАЪНАВИЯТНИНГ ЎЗАК ТОМИРИ

Биз ҳар куни эшитаётган, кўраётган барча-барча нарсалар амалда истакларимизни, дидимизни ўзгартиришга, фикримизга таъсир қилишга йўналтирилган. Кўпчилик севиб томоша қиладиган сериаллардан тортиб, фарзандларига айтиб берадиган эртагигача, боринги, ётиш олдидан ўқийдиган китоби, ҳатто киядиган либоси ҳам қандайдир мафкуравий юкка эга – уларда маълум бир ғоялар тарғиб этилади. Масалан, кўпчилик фикрича, «Муҳаббат қаҳваси» сериалида севги-муҳаббат тараннум этилади. Лекин фильмни томоша қилган кишилар беихтиёр қаҳвани етиштиришдан тортиб, уни сотишгача бўлган жараённинг гувоҳи бўладилар. Ана энди ўзингиз ўйлаб кўринг: бу сериал ижодкорлари муҳаббатни тараннум этишни ният қилганларми ёки асосий мақсад – қаҳвани зимдан тарғиб қиляптиларми?

Бу ҳолат «Энг асосий нарсани кўз билан илғаб бўлмайди» деган фикрни яна бир карра тасдиқлайди. Бундай кўзга кўринмас қудратли тарғибот кучлари бизни ҳамма ерда ва ҳар сонияда қуршаб туради. Бу кучларнинг мақсади эса бизни нимагадир ишонтириш, нимагадир ундаш, қандайдир ғояга оғдириб олишдан иборат. Тадбиркор маҳсулотини реклама қилиб, сотиб олишга чақиради. Диний арбоблар эса ўз ақидаларига

эътиқод қилишга даъват этадилар. Халқаро майдонда бўлса баъзи давлатлар ўзининг «катта оға» эканини таъкидлаб, «демократия экспорти» орқали «ука»нинг уйига суқилиб киришга уринадилар. Лекин масаланинг иккинчи томони ҳам мавжуд. Агар ўша молини мақтаётган тадбиркор аслида гиёҳванд моддалар сотаётган бўлса-чи? Унинг зарари, кулфати хусусида одамларни ким огоҳлантиради? Агар ўша диндор, дин четда қолиб, давлат тузумини ағдаришга чорлаётган бўлса-чи? Бундай бузғунчиликлардан элни ким қайтаради? Ёки жаҳонда «ахборот уруши»га асосланган ҳолда фаолият юритаётган «катта оға»лар етовида эмас, мустақил қадам ташлаш лозимлигини ким тушунтиради? Бу каби тарғибот ёхуд аксилтарғиботни ким ташкил қилиши даркор?

Ҳар қандай давлат қудратли тарғибот тизимига эга бўлишга интилади. Масалан, ўз фаолияти тарғиботига АҚШ ҳукумати йилига 2,5 миллиард доллар сарфлаши бежиз эмас. Франция ҳам ўз сиёсатини аҳолига тушунтириш ишларига 100 миллион евродан ортиқроқ маблағ ажратади. Бу маълумотлар тарғибот нафақат динда, бизнесда, шу билан бирга сиёсатда ҳам, маънавий-маърифий ишларда ҳам муҳим аҳамият касб этишидан далолат беради.

Тарғибот-ташвиқот ҳам аслида аҳоли таълим-тарбиясининг бир кўринишидир. «Тарғибот» атамасининг ўзагини «рағбат» сўзи ташкил этгани боис, у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутади. «Ташвиқот» тушунчасининг ўзаги эса «шавқ» сўзидан олинган бўлиб, у кишида бирор нарсага шавқ уйғотишга йўналтирилган. Демак, тарғибот-ташвиқотдан кўзланган асосий мақсад – билим орттириш эмас, балки кишини бирор ҳаракатга ундашдан иборат. Масалага ана шу жиҳатдан ёндашадиган бўлсак, ғоялар ҳақида маълумот бериш билангина чекланмасдан, миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларини амалий ҳаракатга айлантирмоғимиз лозим.

Одатда маъно-мазмуни англанмаган сўз, фикр, ғоянинг таъсири ҳам, қадри ҳам бўлмайди. Ҳар қандай эзгу тилак, даъватларимиз замирида аниқ маъно, амалий

ҳаракат бўлиши керак. Чунки ғоя эътиқодга айланган тақдирдагина улкан моддий куч ва қудратга эга бўлади. Шахс одатда ўзининг эътиқодига айланган ғоянигина рўёбга чиқаришга ҳаракат қилади. Миллий истиқлол ғоясини яхши тушуниб олган ўқувчи ёки талаба имтиҳонда «аъло» ёхуд «яхши» баҳо олиши мумкин, лекин унда бу ғояга эътиқод шаклланмаган бўлса, олган билимини тезда унутади. Эътиқод инсон фаолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида англанган билимлар, ғоя ва тасаввурларни ифода этувчи тушунча. Эътиқод инсоннинг вояга етиши жараёнида шаклланади. Билимларнинг ўзлаштирилиши ва тўпланиб бориши ўзўзидан кишининг ижодий, аниқ мақсадни кўзловчи фаолиятига олиб келавермайди. Инсон бирор ишни бошлашдан аввал аниқ мақсадни белгилаб олади. Бу эса эҳтиёжлар, манфаатлар ва тажриба билан боғлиқ ҳолда кечиб, ўзлаштирилган билимларни амалда қўллаш имкониятлари ҳам баҳоланади. Шу тарзда инсоннинг тўпланган билимлари, эҳтиёж ва манфаатлари, ҳаётий тажрибаси асосида ҳаракат қилиш заруриятини англаши жараёнида муайян эътиқод шаклланади. У инсон фаолиятининг изчил, мазмунли, мантиқий, мақсадли бўлишига олиб келади.

Инсон маънавиятининг шаклланиши давомида барча билимлар ҳам тўлиқ қабул қилинавермайди, ўзлаштирилавермайди, балки ҳар бир шахс ўзига хос қарашлар, ғоялар, ҳис-туйғуларга эга бўлади. У янги билимларни қайта баҳолайди, уларни танқидий ўзлаштиради ва англайди.

Дунёни англаш жиҳатидан эътиқод онгнинг зарур элементи ҳамда инсон фаолиятининг муҳим ҳолати ҳамдир. Ҳаёт ҳодисаларига иккиланиб муносабатда бўлиш, журъатсизлик, эътиборсизлик ва бефарқлик киши эътиқодининг бўшлиги ва ҳатто эътиқодсизлигидан далолат беради. Бундай кишилар кўпинча бошқаларга эргашиб ёки тақлид қилиб яшайдилар. Уларда аниқ қадрият мезонлари ва мақсад бўлмайди. Бундай кишилар мавжуд шароитдан келиб чиқиб гоҳ у, гоҳ бу томонга оғиб кетадилар. Улар фаолиятида мантиқ ва изчиллик етишмайди, эътиқодий бўшлик иллати, табиий равишда, жамият

тараққиётига тўсиқ бўлади. Шу сабабдан ҳам ёшларда ижтимоий қадриятларга, буюк келажакка, тараққиётга бўлган ишончни, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга бўлган эътиқодни шакллантириш энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Агар эътиқод экстремистик, ирқий, шовинистик, тор сиёсий ва иқтисодий манфаатлар билан чекланган бўлса, бундай ҳолда у бузғунчиликка, беқарорликка хизмат қилиши ва тараққиётга тўсиқ бўлиши муқаррар. Тараққиётга, ҳурликка етакловчи ишонч ва эътиқод билан бузғунчи, тўғри йўлдан адаштирувчи, ёлғон «эътиқод»ни бир-биридан фарқлай олмоғимиз лозим. Эътиқод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Эътиқод хусусан, ғоявий эътиқод билим ва ҳис-туйғулар ҳосиласидир. Бошқачасига ифодалайдиган бўлсак, ғоявий эътиқоднинг отаси – билим, онаси эса ҳис-туйғулар ҳисобланади. Улардан бири бўлмаса, ғоявий эътиқод ҳам бўлмайди. Шу хусусияти билан ғоявий эътиқод эътиқоднинг бошқа турларидан, масалан, диний эътиқоддан фарқ қилади. Диний эътиқод шаклланиши учун дин арконлари тўғрисида чуқур билим бўлиши унчалик шарт эмас. Диндорларнинг кўпчилиги ана шундай чуқур диний билимга эга эмаслар, лекин уларнинг талай қисмидаги эътиқод билимдон уламолар эътиқодидан кучли бўлиши ҳам мумкин. Бунинг сабаби шундаки, диний эътиқод билимни инкор этмайди, лекин унда эҳтирос устуворлик қилади. Дин бўйича жуда кўп билимга эга одамнинг эътиқоди суст ва аксинча, оз билимга эга шахс кучлироқ эътиқодга эга бўлиши мумкин. Шу боисдан ҳам энг аввало илм маърифат билан бирлашмоғи даркор. Фақат шундагина эътиқод мустаҳкамланади.

Илмига амал қилмаган мулладан бешак,
Афзалдир устига китоб ортилган эшак, –

деганда шайх Саъдий билимдон, лекин эътиқодсиз мулла, домлаларни назарда тутганди. Аҳмад Яссавий фикрича, «Агар одамда ишонч бўлмаса, одамда дин бўлмаса, умуман, мафкура бўлмаса, у ҳайвонга ўхшаган бир жинсга айланиб қолади».

Эътиқод – маънавиятнинг ўзак томири. Эътиқодсиз

кишида маънавият бўлмайди, ташқи маданий кўриниш, ҳатто анча-мунча билим ҳам бўлиши мумкин, аммо мағзида маънавият бўлмайди. Кишида умуртқа поғонаси шикастланган бўлса, ундай одам гавдасини тик тутиб тура олмайди. Маънавий олам учун эътиқод ҳам шундай бир нарсадир. Ишонч ва эътиқоднинг мустаҳкамлиги кишиларнинг миллий ва умуминсоний қадриятлари, маданий мероси, урф-одатлари, анъаналари, тили, тарихини ҳурмат қилиши, унга эътиқоди ва садоқати орқали намоён бўлади. Шундагина у миллатни глобаллашув жараёни билан боғлиқ айрим таҳдидлардан асрай олади. Салоҳиятга эга инсондагина табиий ғурур пайдо бўлади ва у, мен кимнинг авлодиман, қандай катта куч ва имкониятга эгаман, деган ифтихор туйғуси билан яшайди. Шу билан бирга, ғурурли инсон интеллектуал бойликка эга бўлиши керак. Одам қанча чуқур билимга эга бўлса, дунёни, оқ-қорани яхши билса, ён-атрофда бўлаётган воқеларни фалсафий жиҳатдан тўғри англай олса, шундан кейингина унда ғурур-ифтихор бўлади. Шундагина жуда мураккаб, таҳликали дамларда кўпчилик унга мурожаат қилиб, маслаҳатлашади.

Одатда маслаҳат кўпни кўрган, оқ-қорани таниган салоҳиятли, катта фалсафий билим ва интеллектуал бойликка эга бўлган кишидан сўралади. Биз XXI аср ибтидосида ҳам элни ақл, заковат, тафаккурга чорлаб, огоҳликка даъват этаётган Мусо Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улуғбек каби буюк алломалар, Имом Бухорий, Имом Мотуридий, Бурҳониддин Марғиноний, Баҳоуддин Нақшбанд сингари азиз-авлиёлар билан ғурурланишимиз керак. Улар қолдирган буюк меросга биз, уларнинг авлоди бўлиб, нима улуш қўшамиз, бу бойликни кўпайтиришда бизнинг ҳиссамиз қандай бўлади, деган саволни ҳар бир инсон ўзига бериб яшамоғи даркор. Фақат шундагина аждодларга муносиб бўлиб, уларнинг ишини давом эттириш учун белни маҳкам боғлаб, интиламиз, таҳдидларни, мафкуравий хуружларни бартараф этишга куч-қувват топа оламиз.

Сиёсат, иқтисод, маънавият тушунчаларига иқтисодчининг ўз қараши, сиёсатшуноснинг яна мустақил таърифлари бор. Аммо инсон ва жамият ҳаётини уч

йўналиш ёки уч соҳага ажратиб ўрганишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Сиёсат жамиятда инсонларни уюштириш, улар ҳаётини бир муайян тартибга келтириш воситасидир. Турли сиёсий уюшмалар, жумладан, давлат ушбу вазифага масъул бўлади. Иқтисод эса инсоннинг моддий мавжудлигини таъминлаш воситаси бўлиб, у ишлаб чиқариш, фойдали яратувчилик меҳнатига алоқадор.

Маънавият инсоннинг руҳияти билан боғлиқ. Инсон руҳияти, албатта, ташқи таъсирлар натижасида ўзгариб туради. Инсоннинг иқтисодий аҳволи, жамиятда тутган ўрни ва мавқеи унинг маънавиятига таъсир қилмай қолмайди. Аммо, бари бир, маънавият ўз мустақил йўналишига эга. Масалан, инсон қанчалик бой, ўзига тўқ бўлса, шунчалик унинг маънавий камолоти юқори ёки, аксинча, паст бўлади, десак, ҳар икки ҳукмда ҳам янглишиб қоламиз. Алишер Навоий, Хожа Аҳрор Валий, Маҳдуми Аъзам каби алломалар ҳам маънавий баркамол, ҳам ниҳоятда бадавлат бўлганлар. Шу билан бирга, дунё молидан юз ўгирган, умрини зоҳидликда ўтказган буюк алломалар ҳам кам эмас. Аксинча, ҳаддан зиёд молдавлат эгаси бўлган ҳолда маънавий камолотдан узоқ кимсалар ёки на дунё молини, на маънавий камолотни қўлга кирита олган бечоралар ҳам ҳаётда учраб туришини ҳамма билади.

Сиёсат ва иқтисоднинг манбаси ҳам, мақсади ҳам ушбу ўзимиз яшаб турган дунёдан ташқарида эмас. Инсон зоти бу синов дунёсига кириб келар экан, унинг танаси моддий-иқтисодий эҳтиёжни туғдиради, ҳар бир тирик зот туғилгандан кейин кун кечириш ташвишига тушади. Сиёсат жамиятга оид тушунча, инсонлар жамиятда шаклланган экан, унда турли шахслар, тоифалар манфаатларини қайсидир бир усулда мувофиқлаштириб туриш эҳтиёжи мавжуд. Ушбу эҳтиёж сиёсатни шаклантиради.

Маънавият эса ўз манбасига кўра ҳам, мақсадига биноан ҳам бу фоний дунёдан ташқарига — бақога йўналган. Маънавият асли бақонинг фанода зуҳур этишидир. Маънавият инсон учун моддий эҳтиёж ҳам, сиёсий зарурат ҳам эмас.

Маънавият инсоннинг ўз моҳияти олдидаги масъул-

лигидир. Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. Инсон моҳияти моддият ва маънавиятнинг туташувидадир. Ҳар бир шахс, ҳар бир ижтимоий гуруҳ ёки тоифа, ҳар бир элат, миллат ва минтақа халқлари ўз табиати билан яратилган. Демак, ҳар бирининг ўзига хос маънавий олами мавжуд. Ушбу маънавий оламлар доимо бир хил сақланмайди, замон ва маконда ўзгариб, гоҳ камолот сари юксалиб, гоҳ қашшоқлашиб туради.

Аждодларимиз тарихи жаҳон халқлари маънавиятига ҳурмат билан қараш, керакли жиҳатларини ўрганиб, ижодий ривожлантириш орқалигина маънавият чўққисига эришиш мумкинлигидан гувоҳлик беради. Лекин кўпинча қабул қилиш мумкин ва шарт бўлган ғояларни инкор этиш ва рад этиш керак бўлганларини қабул қилиш ҳоллари ҳам учраб туради. Гап қуруқ бўлмаслиги учун ўтган аср ибтидосидаги мафкуравий ҳолатга бир назар ташласак. Миллатни озод кўриш орзусидаги жадидлар саъй-ҳаракатлари, маънавий жасорати туфайли «катталар мактаби» бўлмиш театр санъати вужудга келган. Ўша пайтларда ушбу санъатни ўзбек миллати учун ёт, бегона ғоя деб эълон қилганлар керагича топиларди. Драматургия ва театрни рад этганлар фақат даҳанаки танқид билан чегараланиб қолмаганлар. Санъатнинг бу турларини Ота маконга олиб киришга уринган фидойи жадидларни мазах қилиш, масхаралаш ва ҳатто сазойи қилиш ўзларини миллий маънавият ҳимоячилари деб ҳисобловчи кишилар томонидан амалга оширилганди. Олий ҳакам – вақт эса театр санъати миллий руҳиятимиз ва маънавиятимизга ёт деганларнинг ўзлари маънавият тараққиётига ғов бўлганларини кўрсатди. Бугун саҳна санъатини одамларга нафақат завқ-шавқ бахш этиши, айни вақтда миллий ғурур, миллий ифтихор манбаи, қудратли ғоявий тарбия воситаси ҳам бўла олиши – бу исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатга айланди. Ҳозирги кунда ҳар миллион кишига ҳисоблаганда театрлар сони бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг илғор ўринлардан бирини эгаллаб турибди. Ўзбекистон Миллий академик театри ўзининг беқиёс санъати ва маҳо-

рати, классик асарларнинг бетакрор ижроси билан нафақат миллий санъатимиз мухлисларини, шу билан бирга дунёдаги манаман деган театрларнинг машҳур режиссёр ва актёрларини, уларнинг энг нозиктаъб театршуносларини ҳам ҳайратга солиб келмоқда...

XIX аср ўрталаридан Ҳиндистон орқали савдогарлар, зиёратчилар воситасида, кейинроқ у ерда чиқадиган газета-журналлар билан Туркистонга ёйила бошлаган ақидапарастлик XX аср ибтидосига келиб маҳаллий уламолар орасида етакчи ўринни эгаллай бошлаганди. Шу туфайли ўша даврларда баъзи уламолар томонидан чиқарилган қатор фатволар илм-фан, маданият ва маърифат ривожига мутлақо зид эди. XX аср бошларида Тошкент, кейинчалик Самарқанд, Қўқон, Бухоро муфтийлари махсус фатво чиқариб, болаларини янги усулдаги жадид мактабларига ўқишга берган кишиларни «кофир» деб эълон қилдилар. Бухоро қозиси фатвосига кўра: «Кимда-ким ёқали кўйлагига тугма қадалган бўлса – жадид, костюм кийган кишилар ҳам – жадид; кимда-кимнинг соқоли қисқа бўлиб, мўйлови узун бўлса ҳам – жадид; кимда-ким газета ўқиса ёки газета ўқийдиганлар билан борди-келди қилса, у ҳам – жадид, рус тилини озмоз биладиганлар ҳам жадидлардир». Мана шу санаб ўтилган белгилар асосида одамларни тутиб олиб калтаклаш, ўлдириш бошланган. Ана шу олатасирдан фойдаланиб кўпчилик ақидапарастлар ўз мухолифларини, яъни янгиликка интилган, аммо ҳанафий мазҳаб доирасидан четга чиқмаган жуда кўп мусулмонларни йўқ қилиб юборганлар. Бухородаги хунрезликка ўхшаш ҳодисалар бу кўламда бўлмаса-да, бошқа хонликларда ҳам содир этилган эди. Иш шу даражага бориб етганки, яктакка тугма қадаганлар, «Зингер» машинасида тикилган кийимни кийганлар ҳам «кофир» деб эълон қилинган. Ҳаттоки, картошка, помидор сингари Ғарб орқали келтирилган маҳсулотларни истеъмол қилганлар ҳам кофирга чиқарилганди.

Айнан шунга ўхшаш коммунистик ақидапарастлик ҳолатлари кечагина, яъни XX аср 80-йилларида ҳам юз берганди. Масалан, ЎзКП МК идеология котиби «Шарқ юлдузи» журналини бешик, сумак, чимилдиқ, руҳ,

домла, ислом каби сўзларни ишлатгани учун айблаганди. Ўша пайтларда «Ёш гвардия» театрида намойиш этилаётган «Майсаранинг иши» спектаклида исириқ тутатиб ўтилган лавҳа учун Ўзбекистон халқ артисти Б. Йўлдошев «исириқ баҳона динни тарғиб қилган»ликда айбланган ва бир ойлик суриштирув-терговдан сўнг театрда «Дин – афюн» мавзусида уч марта спектакль қўйиш, меҳнат дафтарчасига ҳайфсан ёзиш шарти билан зўрға қутулиб қолганди...

ҒОЯВИЙ ТАРБИЯ ЗАРУРИЯТИ

Бугунги кунда истиқлолни мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан бири бу ғоявий тарбияни кучайтиришдан иборатдир. Бунинг учун эса аввало ташқи ва ички таҳдидлардан бохабар бўлмоғимиз даркор. Ички таҳдидлар – ўз Ватанига, ватандошларига зарар етказишга қаратилган ғоя, фикр, хатти-ҳаракатлар мажмуидир. Носоғлом маҳаллийчилик, юртдошлар ҳаққига хиёнат қилиш, одамларни бой-камбағалга бўлиб муомала қилиш, порахўрлик, коррупция, ортиқча мол-дунёга ҳирс қўйиш, бефарқлик, лоқайдлик, ўзлигини англамаслик ва бошқа иллатлар миллий хавфсизликка билвосита ички таҳдидлардир. Улар қанча кенг тарқалса, юртдошлар ғоявий бирлигига шунча кўп зарар етказади, пароканда қилади, ҳамжиҳатликка путур етади. Ғоявий бирлиги заиф миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

Бугунги дунёни англашимиз, ҳаёт ва жамият қонуниятларини ҳар томонлама идрок этишимиз, ер юзидаги турли этнослар дунёқараши, ғояси, маслак-муддаоларидан ҳам бохабар бўлмоғимиз даркор. Чунки ҳар қандай жамият, давлат, этнос, биринчи галда, ўз манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳаракат қилади, фаолият юритади. Баъзиларининг хатти-ҳаракатлари, ғоялари бизнинг миллий манфаатларимизга мос келмаслиги ҳам мумкин. Ҳеч бир халқ дунёда якка яшамайди, ёлғизликда ривожланмайди ҳам. Этнослар доимо ўзаро турлича муносабатда бўладилар ва тарих давомида бир-бирларига таъсир ўтказиб, ўзларини ҳам, ўзгаларни ҳам маънавий бойитиб борадилар. Аммо ҳеч қачон, ҳеч бир

халқ ўзлигидан буткул кечиб, бошқа халқ маънавияти ҳисобидан ўзини бойита олган эмас. Якка бир шахс буткул ўзга бир маънавий муҳитда тарбия топиб, унга тўлиқ мослашиши мумкин. Бу инсон табиатига хос нарса. Аммо бир халқ тўлигича ўзлигидан кечиб, ўзга халқ маънавий дунёсини қабул қилса, демак, ундай халқ йўқ бўлади. Ўз маънавий қиёфасини йўқотган миллат йўқолган миллатдир. Шу сабабли ҳам миллий истиқлол пойдеворини маънавий мустақиллик ташкил этади, деймиз. Миллий маънавиятнинг такомили эса ўша миллатга мансуб ҳар бир шахснинг маънавий камолоти билан бевосита боғлиқ ва ушбу заминга таяниб юксалади.

Умуминсоний қадриятлар ҳар бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ҳодиса, ўзбекнинг маънавий такомили немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан бутунлай фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳиятан умуминсоний бўлган қадриятларни тамомила ўзига хос шаклу шамойилда ифода этишининг сири шунда.

Қадриятлар дейилганда инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадлари йўлида хизмат қиладиган эркинлик, ижтимоий адолат, маърифат, ҳақиқат, ҳалоллик, бурчга содиқлик сингари фазилатлар мажмуи тушунилади. Қадриятлар ўзининг моҳияти ва хусусиятига кўра бир неча турларга бўлинади. Унинг муҳим турларидан бири табиий қадриятлар бўлиб, унга инсоннинг яшаши ва ривожланиши учун зарур бўлган табиий шароитлар: ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво, ўрмонлар, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси ва бошқалар киради. Улар яна иқтисодий (меҳнат предметлари, ишлаб чиқариш қуроллари, моддий неъматлар...) қадриятлар ва ижтимоий-сиёсий (эркинлик, тенглик, адолат, тинчлик...) қадриятлардан иборатдир. Илмий-фалсафий, бадиий, диний ғоялар ва бошқа шу кабилар маънавий қадриятларни ташкил этади. Яхшилик, ҳалоллик, бурчга содиқлик сингарилар эса ахлоқий қадриятлардир.

Эстетик қадриятлар ҳақида сўз юритганда, биринчи навбатда, барча табиий ва ижтимоий гўзалликлар кўз олдимизга келади.

Моддий ва маънавий, ижтимоий-сиёсий, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг омили бўлган инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади.

Қадриятлар инсонлар ўртасидаги муносабатда ва шахснинг ўз хулқини тартибга солишида ижобий роль ўйнайди. Ўз қадр-қимматини англаш шахснинг ўз-ўзини назорат қилиши бўлиб, унинг ўз-ўзига нисбатан талабчанлиги ана шунга асосланади.

Ўз-ўзини ҳурмат қилиш кўп жиҳатдан шахснинг тақдирини белгиловчи ғоят муҳим хислатдир, чунки у инсонни камситадиган, ерга урадиган, хўрлайдиган ва шу билан унинг бошқа кишилар кўз ўнгида ўз қадр-қимматини йўқотишига сабаб бўладиган қилиқларга йўл қўймайдиган тўсиқдир. Ўз иззат-ҳурматини билмасдан туриб маънавий бойликка етишиш, элда қадр-қиммат топишни тасаввур қилиш қийин. Қадр-қиммат инсонни энг юксакка кўтарадиган, унинг фаолиятига, бутун ишларига олижаноблик бағишлайдиган нарсадир.

Шахснинг шаъни ва қадр-қиммати инсонга туғилганидан бошлаб тегишли, ажралмас ва кўчириб бўлмайдиган номоддий неъмат бўлиб, инсоннинг маънавий дунёсини таърифлайди. Сиёсий-ҳуқуқий нуқтаи назардан фуқароларнинг шаъни ва қадр-қиммати уларнинг ҳаёти ва соғлиғи ёки шахсий эркинлиги сингари такрорланмайдиган бойликдир.

Шахснинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоялаш ҳуқуқининг эътироф этилиши Ўзбекистон Республикаси сиёсатининг инсон ҳуқуқлари соҳасида дунё стандартларига мос эканлигини билдиради.

Шаън – бу жамиятнинг шахсга баҳоси, жамият аъзоси сифатида фуқаро ижтимоий-маънавий хусусиятларининг ўлчовидир. Жамиятнинг шахсга баҳоси тўғридан-тўғри фуқаронинг ўзига боғлиқдир, чунки унинг шахси давлатга ва жамиятга, ўзини ўраб турган инсонларга муносабати ҳамда баъзи бир ҳаракатлари ва умумий фаолияти асосида шаклланади. Ҳар бир инсон доимий

бўлмаган ўзининг ижтимоий баҳосига эга, чунки шахснинг ижтимоий мавқеи ва мақоми унинг содир этган ҳаракатларига қараб ўзгариши мумкин. Яъни, одам кимларнингдир тузоғига илиниб ёки ўз хатти-ҳаракатлари оқибатини англамаган ҳолда ўз шаънига ўзи доғ тушириб қўйиши ҳам мумкин. Ёки бўлмаса, аввал жамият, жамоа муаммоларига бефарқ, лоқайд шахс бунёдкор ғоялар таъсирида фаоллашиб, ўз ижтимоий мавқеи ва мақомини юксалтира олиш имкониятига эга.

Қадр-қиммат – ўзининг жамоа ва жамиятдаги ўрнига, шахсий хусусиятларига, қобилиятига, дунёқарашига қараб ўзини ўзи ички баҳолашдир. Шахснинг қадр-қиммати унинг жамиятдаги обрўсини тавсифловчи объектив инсоний сифатлар йиғиндисига асосланади. Булар: маълумоти ва билим савияси, жамиятда тутган ўрни, жамиятда умум эътироф этилган хулқ-атвор қоидаларига риоя қилиш даражаси, дунёқараши, ахлоқий кўникмалари, маданияти ва ҳоказо.

Шахсий хусусиятларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан баҳолаш ҳар доим хусусий, индивидуалдир. У жамоатчилик баҳоси билан тўғри келиши ёки келмаслиги мумкин. Шу билан бирга, шаън ҳам қадр-қиммат ва жамоатчилик баҳоси сифатида, ҳам ички шахсий баҳо сифатида ўзаро боғлиқ ҳодисалардир. Улар жамоатчилик ва шахс ўртасидаги маълум бир ижтимоий алоқани акс эттиради. Шу муносабат билан шаън ва қадр-қиммат катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, унинг бузилмаслиги қонун билан қўриқланади.

Айнан шу сабабга кўра одамнинг ўзини «кичкина киши», фақат буюрилган ишларни қилиш лозим, ҳамма муаммоларни унинг ўрнига давлат ҳал қилиб беради деб билиши ўта зарарли тушунчадир. Агар одам ўзини ўзи ҳурмат қилмаса, яхши кўрмаса, қадрламаса, уни ҳеч ким қадрламайди. «Фақир киши панада» деб ётиб олганларни ўзга чаққонлар депсаб ўтадилар, агар у энгашган ҳолда, фақат оёғи остига қараб бугуннинг ғамидагина тирикчилик қилаётган бўлса, бошқалар унга миниб олишлари мумкин. Бошини тик, қаддини баланд кўтарган, эркин, мустақил кишиларни баъзилар ёмон кўрсалар-да, улар билан бари бир ҳисоблашишга мажбур

бўладилар. Агар одам ўз ҳаётини фақат бошқалар ихтиёрига ташлаб қўйса, ўз фаолиятининг мақсадига мувофиқлиги, ўз меҳнати билан муносиб турмуш шароитини яратиш мумкинлиги ҳақидаги тасаввур сўниб қолади...

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига хослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади, аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний қадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу қадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан астасекин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб, ўзаро маънавиятлардаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб борадилар.

Маънавият доим миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний қадриятларга зид нарса ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Буни ўзбек телетомошабинлари корейс, турк, япон ва бошқа халқларнинг сериалларини томоша қилганларида ҳис этганлар.

Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ниҳоятда миллий тарзда ўзлигини намоён этади, улар ўзга миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди. Шу боисдан ҳам ёшларни миллий маънавият, фалсафий тафаккур билан қуроллантириш давр талабига айланиб бормоқда. Ҳозирги даврда миллий хавфсизликка ташқи таҳдид манбаи бўлмиш ҳар қандай рақиб ва мухолиф билан баҳсга киришиш учун унинг қарашлари ва ғояси, фалсафасини кўпроқ билишимиз, керак бўлса, унинг ўзидан ҳам пухтароқ эгаллашимиз лозим. Муайян кучларга, гуруҳларга, вайронкор ғояга қарши турмоқ учун мақсадини, моҳиятини, энг муҳими, унинг пайдо бўлиш сабабларини билмоғимиз даркор. Терроризм – сиёсий экстремизмнинг бешафқат куч ишлатиш йўлини тан-

лаган кўринишларидан бири эканлиги; у умумий ахлоқни рад этувчи нигилизм оқибатида юзага келиши ва яна бошқа қатор илмий талқинлар мавжуд. Ўзини терроризм тадқиқотлари билан шуғулланувчилар деб ҳисоблаган бир гуруҳ олимлар сиёсий экстремизм, яъни терроризмнинг асосий сабаблари – аҳолининг камбағаллиги, қашшоқлиги деган фикрда қатъий турадилар. Лекин бу омил асосий ва бош сабаб эмас.

Биринчидан, аҳолининг ўта қашшоқ қисми доим сиёсатдан йироқ бўлади, бинобарин сиёсий экстремизм жиноятларига уни шерик қилиш бир оз эриш кўринади. Қолаверса, қашшоқликдан, ночорликдан тамомила тушкунликка тушган шахс қўлига қурол олиб ёки қўйнига бомба солиб, ўзи билан бирга ўнлаб мутлақо беайб инсонлар ҳаётига зомин бўлади, дейиш унчалик мантиққа мос келмайди.

Иккинчидан, агар шундай бўлса, нега қолоқ, қашшоқ, маданий тараққиёт даражаси ўзига хос минтақаларда (масалан, Австралия аборигенлари, Жанубий Африка бушменлари, Амазонка ҳиндулари ва бошқа кўплаб ўтроқ ёки кўчманчи камбағал қабилаларда) терроризм деган тушунчанинг ўзи йўқ?

Тадқиқотчиларнинг юқоридаги хулосаларини мутлақо рад этиш ҳам унчалик тўғри эмас. Фақат унга аниқлик киритиб, шуни қайд этиш мумкинки, террористик актларни амалга ошириш мақсадини кўзловчи гуруҳлар итоаткор ижрочиларни кўпроқ қашшоқ, ночор қатламлар орасидан излайдилар. Бу қатлам вакилларига террорчилик – камбағаллик ва қашшоқликнинг сабаб ва оқибатларини йўқ қилиш воситаси сифатида таърифланади. Уларни шунга ишонтирадилар. Зўр бериб амалга оширилган тарғибот- ташвиқот, руҳий таъсир ва «беғараз» ҳиммат кўп ўтмай ўз самарасини беради. Оқибатда терроризм буюртмачилари ўз мақсадларига эришиб кетаверадилар. Ёлғон тарғибот тузоғига илинган ижрочилар эса кераксиз буюмдек улоқтирилади ёхуд инсоннинг энг улуғ, энг асосий ҳуқуқи – яшаш ҳуқуқидан маҳрум этилади.

Кейинги йилларда демократия хусусидаги гап-сўзлар, қарашлар кенг қамровли тус олмоқда. Биз, албатта,

Европани ҳам, Американи ҳам, Японияни ҳам маълум маънода тушунамиз, улар танлаган демократия йўлини ҳам ҳурмат қиламиз. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, кимлардир четдан туриб бизга «катта оға»ликни даъво қилган ҳолда ўзларининг демократия моделини, бир пайтлар большевиклар қонли инқилобни экспорт қилишга уринган каби, бизда ҳам жорий этишга ҳаракат қилмоқдалар.

Биз уларнинг ўзига хос ҳаёт тарзи, ўзига хос қарашлари, фалсафаси борлигини ва ҳар бирининг тараққиёт йўли ана шу қадриятларга асосланишини эсдан чиқармаслигимиз лозим. Шундай экан, нима сабабдан дунёнинг нариги бир чеккасида шаклланган, универсал модел сифатида мақталаётган демократия модели бошқа мамлакатда, жумладан, Ота юртимизда зўравонлик билан ўрнатилиши керак?

Ўзларини диний ақидапарастлик ва терроризмга қарши курашаётган, дунёвий демократик тузум тарафдорлари деб намойиш этаётган халқаро ташкилот ва жамғармалар, хорижий институтларнинг айрим вакиллари халқимизнинг миллий қадриятлари, урф-одатлари, ўй-ҳисларини, одоб-ахлоқи, ор-номусини ҳисобга олмай, баъзида эса бу қадриятларни Ғарб демократиясига қарши қўйиб, ўзларини гўёки инсон ҳуқуқлари ҳимоячиси қилиб кўрсатмоқчи бўладилар. Бизнинг менталитетимиздан мутлақо бехабар айрим хорижий ташкилотлар вакиллари «Маҳалла давлатнинг тазйиқ кўрсатувчи идорасига айланяпти» дея аюҳаннос солмоқдалар. Улар фикрича, эр-хотин ўртасида тушунмовчилик, жанжалли масалалар кўтарилганда, уларнинг дарҳол судга эмас, маҳаллага мурожаат этиши «инсон ҳуқуқлари бузилиши» эмиш.

Маҳалла асли минглаб йиллик тарихга эга бўлган демократия дарсхонасидир. Бу ерда ҳамма кимнинг ким эканлигини кўриб, билиб туради. Маҳалла жамиятда алоҳида тарбиявий аҳамиятга молик маскан. У инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатади ва шу руҳда тарбиялайди. Шу боис, ўзбек фарзанди дастлабки жамият тарбиясини айнан маҳалладан олади. Унинг тафаккури кўпчилик ичида, қўни-қўшниларнинг яхши-ёмон

кунларда бирга бўлиши орқали шаклланади. Ўзидан катталарнинг муомаласи, юриш-туриши, одоб-ахлоқи, ўзаро оқибатига қараб ҳаракат қила бошлайди. Маҳаллаларимизда тонг саҳардан кўчаларга сув сепилиши, таниш-танимаслигидан қатъи назар, одамларнинг бир-бирига орзу-тилак билан салом бериши, оқсоқолларнинг ёшлар умрига барака тилаб дуо қилишининг ўзи катта тарбия мактабидир. Айнан маҳалла, ўзини ўзи бошқариш органлари орқали биз ҳуқуқий демократик жамият сари одимламоқдамиз. Бизнинг қонунлар билан бирга халқимизда қалб кўзи билан кўриладиган, миллат руҳиятига сингиб сайқал топган, ёзилмаган, одат ҳуқуқига асосланган турмуш қоидаларимиз ҳам мавжуд. Уларга кўра, оилавий тушунмовчиликлар дарҳол эл орасида дастурхон қилинмайди, эр хотиннинг, хотин эса эрнинг устидан пинҳона ариза ёзиб судма-суд чопмайди. Модомики, бу оила ҳолатидан айнан маҳалладагилар яхшироқ хабардор экан, энг муҳими, уларнинг муқаддас никоҳига шу кишилар гувоҳ бўлган экан, пайдо бўлаётган жанжалнинг олдини олишга маҳалла кўмаги тўғрироқ ва самаралироқ бўлади.

Демократияни «тушуниш»нинг яна бир кўринишига эътибор қаратсак. Марказий Осиё давлатлари орасида сўров ўтказган бир хорижий ташкилот Ўзбекистонда аёллар ҳуқуқи поймол қилинмоқда, деган хулосага келган. Энди «текширувчи»ларнинг бундай хулосага келишига асос бўлган саволларга бир назар солсак: «Оила катталари сизнинг калта кўйлак кийишингизга қаршилик қилишадими?», «Кечқурун истаган пайтда уйдан чиқиб кетишингиз мумкинми?», «Яхши кўриб қолган йигитингизни уйга бошлаб кела оласизми?» Энди «дўппини бошдан олиб» бир ўйлаб кўрсак: чинакам ўзбек қиз-жувонлари бу саволларга қандай жавоб берадилар? Қандай жавоб берсалар, уларнинг эркинлиги намоён бўладию қандай жавоблари уларнинг «ҳуқуқсиз» деб эълон қилинишига асос бўлади?

Ўнлаб Ғарб мамлакатларида бир жинсли никоҳларга йўл очилган, бола ўрнига кучук қучоқлаб юрилади, кўчаларда қип-яланғоч юришдан истиҳола қилинмайди, хотин хоҳлаган пайтда жазмани таклифига кўра эрининг

паттасини қўлига тутқазиб қўя олади ва ҳоказо. Булар уларнинг қадриятлари. Демак, ўзларича ўзбек аёллари ҳуқуқлари ҳимоячиси бўлишни даъво қилаётган кимсалар фақат ва фақат ўз тушунчаларидан келиб чиқиб бу масалага ёндашадилар ва кутилмаганда юқоридаги каби «кашфиёт»ларни топадилар.

Бизнинг бир боламизга етти маҳалла ота-оналик қилиши бирортамизга малол келмайди, келинимиз ахлоқи учун кўни-кўшни ҳам ўзини жавобгар ҳис қилишини фақат яхшилик аломати деб биламиз, фарзандларимизнинг ножўя қадамидан қўшнимиз бизни вақтида огоҳлантирса, унга фақат раҳмат айтамиз. Маҳалла ва оила биз учун муқаддас қадриятлар ҳисобланади. Ёш авлодни ҳаётга йўллаш, улар учун муайян бошланғич нуқта — старт позициясини яратиб беришга нисбатан муносабат турли этносларда турличадир. Ғарбнинг айрим халқлари менталитетида фарзандлар вояга етгач, ота-онаси, оиласини ташлаб, фақат ўз кучи билан мустақил оёққа туриш учун уйни тарк этиши одатий ҳол ҳисобланади. Ўзи ҳам оила қуриб, фарзанд кўриб, уни катта қилгач, боласи ҳам авлодлар ворислигига чек қўйиб, оиласини тарк этади. Ёши улуғ ота-онасини қариялар уйига топшириб юбориш ҳам уят ҳисобланмайди.

Ўзбекларда ёшлар учун жуда юқори старт позицияси яратиб, катта ҳаётга йўлланади. Уйланаётган йигитга камида 1—2 хонали уй, турмушга чиқаётган қизга мебель жиҳозлари ва уй анжомлари тақдим этилади. Икки ёш фарзандли бўлгач, ўз навбатида, эстафетани қабул қилиб, кейинги авлодни, яъни ўз болаларини ҳаётга тайёрлай бошлайдилар. Ушбу миллий қадрият оилавий муносабатларда ҳам вужудга келиши мумкин бўлган бегоналашув жараёнини бартараф этади, авлодлар ворислиги учун замин яратади. Айни пайтда бу қадрият ёшлардаги боқимандалик, беғамлик, ўз ҳаёти учун масъулиятни фақат катталарга топшириб қўйиш каби иллатларни инкор этади, ўз келажагини ўз қўли билан яратишга иштиёқни рағбатлантиради.

Биз Ғарбга ўз қадриятларимизни тиқиштираётганимиз йўқ. Шунга қарамай, юртимиздаги ҳақиқий вазият

билан танишгач, маҳалла ва оила сингари қадриятларимизга ҳавас ва ҳайрат билан қараётганлари ҳам анчагина. Жаҳон Олимпия қўмитаси раиси Жак Роже фикрига эътибор қаратсак, ҳамма нарса ойдинлашади: «Очиғи, сизга ҳавас билан қараймиз. Чунки сизнинг интиладиган порлоқ келажагингиз бор. Афсуски, аксарият Ғарб ва океан ортидаги мамлакатларнинг келажаги йўқ. У ерларда аҳолининг 70–80 фоизини кексалар ташкил қилади. Бари айб ўзимизда... Сизларда бўлса аксинча – туғилиш, кўпайиш кўп. Сизлар эртанги кун умиди билан яшайсизлар. Фарзандларингиз соғлиғини ўйлаб, уч босқичли спорт мусобақалари тизимини яратганингиз ҳам худди шу – келажак тўғрисидаги орзу – ўйларингиз ифодаси». Германиялик профессор Л. Левитин эса шундай ёзади: «Сизлар ўз маънавий маданиятингиз, турмуш тарзингиз Ғарб мамлакатларига нисбатан устун эканлигини кўпинча билмайсизлар. Бошқа юртдан келганлар буни дарҳол сезиб, қалбдан хурсанд бўлишади. Ғарб одами ўзини якка-ёлғиз ҳис этади. Ўзбеклардаги ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик ўзаро ёрдам руҳи, одамлараро мулоқот маданияти, маҳалладаги меҳр-оқибатлилик ва бошқа шу каби фазилатлар бошқа халқларда йўқ ёки кам учрайдиган ҳодиса. Агар ўзбек якка-ёлғизликни ёқтирганда ҳам тарихан таркиб топган анъаналар бунга йўл қўймайди». Яна бир мисол келтирсак, ортиқчалик қилмаса керак.

Европалик тадбиркор Ўзбекистонда 3– 4 йил муқим яшаб, тижорат қилибди. Сафари қариб, кетар вақти етганда камгап, ғамгин бўлиб қолибди. Боисини сўрашса, индамай, бош чайқар эмиш. Охири «кетар жафоси»га бағишлаб, ош қилишибди. Зарбоф тўн кийдиришибди. Ана шунда жаноб Байдл ўзбек ҳамкорларига ёрилибди:

«Шу пайтгача яхши пул топдим. Ўғлимга ёрдам қилиб келдим. Ватанимга қайтиб боргач, нафақага чиқсам, аввалгидек пул топа олмайман... Ҳеч кимга кераксиз нарсага айланаман. Ўлсам, ўғлим билмайди. Билганда ҳам хафа бўлмайди.

Тўрт йил Ўзбекистонда яшадим. Қишлоқ, маҳаллаларда бўлдим. Ўзбекларнинг турмуши ҳақиқий, инсоний

турмуш экан. Европада кексайганингда бебахтлик, хорлик бошланади. Ўзбекларда эса ҳаёт гаштини суриш бошланар экан.

Жисмим Ғарбга кетаётир. Кўнглим Ўзбекистонда қолаётир», дебди намланган кўзларини жавдиратиб.

Бу не ҳол?

Бу – биз учун одатий, аммо Ғарбда топилмайдиган асл ўзбек турмушига бир европаликнинг таъзими эмасми?..

Инсон маънавиятига таҳдидлар ва улардан ўзини онгли ҳимоя қилиш кўникмалари таълим-тарбия, бобомомолар ўгити, ота-оналар ибрати, эзгулик ва ёвузликни ажрата билиш жараёнида шакллана боради.

Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот, ё нажот – ё ҳалокат, ё саодат – ё фалокат масаласидир» деган фикри XXI аср ибтидосида ҳам ўз долзарблигини сақлаб турибди. Чунки таълим-тарбия – онг маҳсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш орқалигина онгни ўзгартириш мумкин. Таълим ва тарбия ўзаро узвий боғлиқ шарқона тушунчалардир. Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди. Шўро давридаги таълим-тарбия тизимининг энг номақбул томони шундан иборат эдики, ўқувчи ва талабаларни мустақил ва эркин фикрлашга йўл қўймаслик, битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аввало, уларнинг коммунистик ғояларга садоқатини ҳисобга олиб баҳолаш тамойили асосий ўринни эгалларди. Кўпчилик ҳақиқий билим ёки малака орттириш мақсадида эмас, амал-тақал қилиб дипломли бўлиб олиш илинжида техникум ёки институтларга кирарди. Бу тузумдан қолган мерос ичида шунга ўхшаш салбий асоратлар, афсуски, ҳозир ҳам сезилиб турибди.

Ҳар қандай одам ҳам ўсмирлик чоғида, эндигина вояга етиб келаётган даврида жамиятда ўзининг муносиб ўрнини топиши керак. Акс ҳолда бу нарса нохуш оқибатларга, баъзан эса оғир фожиаларга, ҳатто ижтимоий ларзаларга ҳам сабаб бўлади. Ёш йигит-қизларнинг ишда, турмушда, оила ва жамоат орасида ўз ўрнини

тополмаслик ҳолатлари уларнинг жамиятда ўз қадрини йўқотишига олиб келади. Ўз қадрига, ўз шаънига эга бўлмаган инсон ҳаётда кўп тўсиқларга дучор бўлади, беқарор ва салбий таъсирларга тез берилади, унинг шахс сифатидаги емирилиши ҳам тез кечади. Бугунги ҳаёт шиддати, воқеалар ривожи шу қадар жўшқинки, биз маънавият ва мафкура борасида қанчалик муҳим ва зарур ишларни амалга ошираётган бўлсак-да, баъзи ўринларда, афсуски, кеч қоляпмиз.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, истиқлолни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси махсус, илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли худбинлик, енгил йўллар орқали тўкис ҳаётга интилиш каби ҳолатлар намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, айрим фуқаролар орасида маънавий чекланганлик, дунёқарашнинг торлиги, миллий одоб меъёрларига риоя қилмаслик, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий ғурурнинг сустлиги каби нохуш ҳолатлар учраб туради. Уларнинг айримлари «ўзимизники» бўлса, баъзилари хориждан суқилиб кираётган худбинлик ғоялари тарғиботи оқибатидир.

Ҳозирги пайтда инсоният ҳаётига катта хавф туғдираётган халқаро терроризм, диний экстремизм, наркоагрессия ва СПИД сингари офатларни кўпчилик яхши билади. Лекин бугунги кунда ҳамма ҳам билавермайдиган, ошкора кўзга ташланмайдиган, маънавий ҳаётимизни издан чиқаришга қаратилган жиддий хатарлар ҳам борки, ҳозироқ уларнинг олдини олмасак, кейин кеч бўлади. Булар Ғарб оламида кенг тарқалган эгоцентризм ва эркинлик ниқобидаги ахлоқсизлик фалсафасидир. Эгоцентризм худбинликнинг бир кўриниши бўлиб, фақат ўзини, ўз манфаатларини ўйлаб яшаш, бошқа ҳеч нарсани тан олмасликни билдиради. Инсониятга етказадиган зарари нуқтаи назаридан бу иллат жаҳолат ва ақидапарастликдан асло қолишмайди.

Бизнинг ўзлигимизда, ўзбеклигимизда қадим замонлардан буён эгоцентризмга, худбинликка қарши кураш қуроли бор. Бу – жамоавийлик. Кўпдан айрилмай яшаш. Яхши-ёмон кунида кўпга суяниш.

Миллий мафкуранинг асосий ғояларидан бири – ижтимоий ҳамкорлик – азалий бойлигимиз. Лекин ҳар қандай қурол, асбоб ишлатилган тақдирдагина, фойда келтира бошлайди. Агар кетмон ёки ўроқ ишлатилмай, омборхонада ётаверса, занглайди, ишга яроқсиз бўлиб қолади. У ҳолда биз бармоқларимиз, қўлимиз билан ерни ковлашга, бегона ўтни юлишга мажбур бўламиз. Бундай ишлардан қўли чиқиб қолган қўл қонаб, яраланиб яна иш орттиради. Демак, дастгоҳ, машина, ер, компьютер... ишлатилсагина эгасига кўмаклаша олади. Кетмонни пулга олганмиз, уни ишлатмасак, табиийки, зарар кўрамиз. Ҳаётимиздаги жамоавийликнинг яхшилиги, фойдаси ҳақида гапириб, унга амал қилинмаса ҳам зарар кўрилади. Масалан, ёшлар тарбиясида. «Тарбия – ҳамманинг иши», деймиз. Аввало, ҳар бир онгли ўзбекистонлик ўз оиласидаги тарбия иши учун ўзи масъул. Ундан кейин қўшнилари, маҳалла, кўча-кўйдаги танишнотаниш болалар хулқи учун ҳам жамоавий бурчга эга.

Биз бегона боланинг яхши ишини кўриб мақтамасак, ёмон қилиғини кўриб, тергаб тузатмасак, бошқаларнинг ҳам бизнинг ўғил-қизимиз, неварамиз билан иши бўлмайди. «Менга нима?» деб ўтиб кетаверади. Демак, биз юртимиздаги ҳар бир боланинг хулқи учун жавобгармиз. Эзгулик ва ёвузликнинг азалий, абадий курашида қайси томон енгишини, пировард натижада, илмга асосланган тарғибот ва ташвиқот ҳал қилади.

МАФКУРАВИЙ СИЁСАТ, ИММУНИТЕТ ВА ПРОФИЛАКТИКА

Муайян ғоявий қарашлар тизимини одамлар онгига сингдириш, зарарли маънавий-мафкуравий таъсирлар, турли шаклдаги тазйиқларнинг олдини олишга қаратилган услуб ва воситалар ҳамда уларни ишлаб чиқиш, тартибга солиш ва бошқариш билан боғлиқ фаолият мажмуи мафкуравий сиёсат деб аталади.

Мафкуравий сиёсатни ғоявий вазифаларни амалга ошириш учун бўлган ҳаракат тарзида ҳам тушуниш мумкин. Бу вазифалар муайян мамлакат ёки халқнинг дунё ҳамжамиятида тутган ўрни, нуфузи, халқаро иқтисодий, сиёсий ва дипломатик алоқалардаги мавқеи,

тараққиёт даражаси каби қатор кўрсаткичлардан келиб чиқади. Масалан, мустақил Ўзбекистон шароитида миллий истиқлол ғоясини яратиш орқали миллий хавфсизликни таъминлаш ва мустаҳкамлаш масаласи ғоят долзарб муаммолар қаторига киради.

Одатда, ички ҳамда ташқи мафкуравий сиёсат бир-биридан фарқланади. Ички мафкуравий сиёсат мамлакат, халқнинг ўз олдига қўйган стратегик мақсадларидан келиб чиқиб, тараққиётнинг янги бир босқичига кўтарилиши учун фуқароларни сафарбар қилиш вазифасини ўтайди.

Ташқи мафкуравий сиёсат, ўз халқи ва мамлакатининг халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш, мустақил тараққиётнинг халқаро муносабатлар билан боғлиқ жиҳатларини таъминлаш ҳамда бегона ғояларнинг таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилган бўлади.

Мафкуравий сиёсатнинг самарадорлиги унинг қандай воситалар, усуллар ва шаклларда юритилишига боғлиқ. Бу ўринда ижтимоий тараққиётдаги турли гуруҳлар ва қатламларнинг манфаатлари ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эгадир. Мафкуравий таъсир ўтказиш йўллари омма учун қанчалик яқин, тушунарли ва табиий бўлса, ижтимоий-гуманитар фанлар ютуқларига таянган ҳолда ташкил этилса, мафкуравий сиёсат шунчалик самарали бўлади.

Бизга таҳдид солаётган ёт, вайронкор ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантириш вазифаси бугунги кунда ғоят долзарб аҳамият касб этмоқда. Шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятни турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимоялашга хизмат қилувчи тизим мафкуравий иммунитет деб аталади. Аслида иммунитет тиббиётга дахлдор тушунча бўлиб, у организмнинг доимий ички муайянлигини сақлашга, турли ташқи таъсирлардан, инфекциялардан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуини ифодалайди. Содда қилиб айтганда, иммунитет – организмнинг ўз-ўзини турли касалликлардан ҳимоя қила олиш қобилиятидир.

Мафкуравий иммунитетни ўзига хос хусусиятлари билан қуйидагиларга ажратиш мумкин. Биринчидан,

инсоннинг умумий иммунитет тизими туғма бўлса, мафкуравий иммунитет шакллантириб борилади. Иккинчидан, у ҳар бир авлод учун алоҳида хусусиятга эга бўлади. Учинчидан, иммунитет тизими шакллантирилган тақдирдагина жамиятда мафкуравий дахлсизлик таъминланади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи элементи – бу билимдир. Аммо билимларнинг ҳам тури кўп. Масалан, ирқчилик, коммунизм, фашизм, терроризм мафкураси тарафдорлари ҳам муайян «билим»ларга асосланадилар. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши, халқ ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий элементи ана шундай илғор билимлар замирида шаклланадиган баҳолар, қадриятлар тизимидир. Қадриятлар тизими эса мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ҳамда вайронкор ғоялар йўлида мустаҳкам қалқон сифатида хизмат қилади.

Аммо билимлар ва қадриятлар тизимининг ўзи мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Чунки бу икки элемент мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим омили, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан чамбарчас боғлиқ. Ана шундай аниқ мақсадлар тизими бўлмаса, инсон, миллат ва жамият, гоҳ ошкора, гоҳ пинҳона шаклдаги ғоявий тазйиқларга бардош бера олмай қолади.

Жамиятга ёт, бегона ғоялар бирданига кира олмайди. Улар, аввало, миллат азалдан ишониб келган мерос, қадриятларга ишонч, умидни сўндиришга уринадилар. Бунинг учун миллий қадриятлар ёмонланиб, обрўсизлантирилади. Натижада мафкуравий иммунитетни синдиришнинг биринчи босқичи амалга ошади – миллат аждодлари, ўзи ишониб келган ғоялар, қадриятларга бефарқ муносабатда бўла бошлайди. Азалий қадриятларга амал қилинмай қўйилади, одамларда бундайларга нисбатан лоқайд муносабат шаклланади, замонавийлик

ниқобини кийиб олган бундай кимсалар ҳатто маъқулланади ҳам. Қадрсизланган ғоялар эса аҳамиятсиз нарсаларга айланиб қолади. Ғоявий ғанимлар бўшлиқни шу услубда яратиб, очиб оладилар.

Ғоявий бўшлиқ очиб олингач, энди унинг ўрнини ўз ғояси билан тўлдириш ниятида бегона қадриятлар жозибали қилиб тасвирланади. Бузғунчи ғояга хос «янгилик» ва у бераётган ваъдалар одамлар қулоғи ва кўзи орқали онг ва қалбга кира бошлайди. Мафкуравий бўшлиқ шундай тўлдирилади. Агар инсоннинг қалби ва онги заҳарланса, кейин уни аввалги соғлом ҳолатига қайтариш осон бўлмайди.

Шу сабабдан ҳам жамият, ундаги тоифалар ва қатламлар онгида содир бўладиган ғоясизлик, вакуум ҳолати, яъни ғоявий бўшлиққа йўл қўйилмаслиги даркор. Муайян ақидалар, фикр ва ғоялар замон танқидига учраганда ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганида, давр талабига жавоб берадиган ғоялар тўла шаклланиб улгурмаган ҳолларда жамиятда ғоявий бўшлиқ вужудга келади. Ғоявий бўшлиқнинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Одатда, янги ғоялар турлича таъсир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни жуда тез қабул қилади, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса қийин кечади.

Ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи – жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги ҳам бўлиши мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёки қатлам ўз манфаатларини, мақсадларини аниқ-равшан ифода этадиган ғояларини кишилар, айниқса, ёш авлод онги, қалбига мунтазам равишда сингдириб бормаса, ғоявий бўшлиқ пайдо бўлади, ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди.

Ғоявий бўшлиқ, имонсизлик ҳар қандай жамиятга жиддий хавф солади. Агар ғоявий бўшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз, унинг ўрнини шу халқнинг табиатига бегона

турли хил вайронкор ғоялар эгаллаб олиши ва ўз таъсирини ўтказиши муқаррар. Шу боис ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат ва жамият ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илғор фикрлар, улуғвор орзу ва мақсадларни одамлар онги ва қалбига сингдиришга ҳаракат қилади.

Миллий истиқлол мафкураси ғоявий бўшлиққа йўл қўймайди, маънавий ҳаётни бутун халқ ва ҳар бир фуқаро манфаатига мос келадиган юксак ва жозибали ғоялар билан бойитади. Бу ўз навбатида фуқароларда эртанги кунга ишонч ва келажакка умид ҳиссини мустаҳкамлайди.

Шу боисдан ҳам бутун ғоявий тарбия тизимини қамраб олган ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафкуравий ишлар мажмуи – мафкуравий профилактика доимий эътиборни талаб қилади. Мафкуравий профилактика ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафкуравий пароканда-ликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларидан фойдаланиш, турли воситаларни қўллаш лозим бўлади.

Мафкуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чора-тадбирлар қўллаш зарур бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собитқадамлик билан фаолият кўрсатиш ижобий натижаларга олиб келади.

Мафкуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам мафкуравий профилактика долзарб аҳамият касб этади. Зеро, у моҳиятан ёт ғоялар кириб келишининг олдини олиш ва уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафкуравий профилактикани амал оширишга ёрдам беради. Соғлом мафкурани омма онги ва қалбига сингдиришга хизмат қиладиган оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари сингари ижтимоий тузилмалар мафкуравий профилактика жараёнида ўта муҳим роль ўйнайди.

Шунингдек, Ватан, эл манфаатлари, дўстлик ва ижтимоий ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртаклару достонлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий профилактикани амалга ошириш шакллари ҳисобланади.

Юқорида қайд этилганидек, Ғарб оламида кенг тарқалган эгоцентризм ва эркинлик ниқобидаги ахлоқсизлик фалсафаси ошкора кўзга ташланмайдиган, лекин маънавий ҳаётимизни издан чиқаришга қаратилган жиддий хатарлардан биридир. Тобора кенгайиб, ўз шаклини ўзгартириб бораётган ғарбона ахлоқсизликни аксарият ғўр ва тажрибасиз ёшлар «европача маданият» ва «эркинлик» сифатида қабул қилиб, алданиб қолишлари мумкин. Ушбу муаммо хусусида 1919 йилдаёқ Фитрат шундай ёзганди: «Уларнинг тилаклари бизга маданият бериб, бизда маориф тарқатиш, бизни тараққий эттириш эмас, ... бизнинг ахлоқимизни бузмоқ, бизнинг соғлиғимизни хароб этмоқ ва уруғимизни қуритиб, бизни ишдан чиқармоқ ва қўлларига муҳтож қилиб қўймоқдир».

Бегона ўтлар юлиб ташланмаса, шоли кўкармайди, ҳосил бермайди. Ўз вақтида «ўтоқ» қилинмаса, инсон онгининг тилсимланган сирхоналарида сақланаётган ибтидоий инстинктлар ва санамга айлантирилаётган садизмга мойиллик кайфиятлари бартараф этилмаса, инсониятга қарши қаратилган жиноят даҳанаки хавф-хатардан расмана қоидага айланиб қолиши ҳам мумкин. Айни чоғда миллий ахлоқ-одоб, кўникма, стратегик идеалларга мутлақо ёт бўлган ва ҳар куни муваффақиятли равишда тарғиб қилинаётган «бозор маърифати», «янгича турмуш тарзи», афсуски, турли воситалар орқали одамлар онгига сингдирилмоқда. Мутахассислар ўтказган тажрибаларга кўра, ҳатто ўйинчоқ қурол-яроғни ўйнаб вояга етган болакайнинг руҳий олами жанжалкашлик, жиззакилик, тажовузкорлик жиҳатлари билан яққол ажралиб турар экан. Кўпинча баъзи ота-оналар ўзлари билиб-билмасдан болаларини ёшлик чоғидан зўравонликка иштиёқ руҳида «тарбиялаб» қўядилар. Ва вақти-соати келгач, уларнинг ўзлари биринчи

навбатда тажовузкор, худбин «бало» зарбасига дуч келадилар. Бу ҳолатни, фожиани исботловчи ўнлаб мисолларни ўзингиз ҳам келтира оласиз.

Шўро адабиётининг муҳим вазифаларидан бири — ўсмир-ёшларни қаҳрамонлик, ватанпарварлик руҳида, социализмнинг ашаддий душманларига нисбатан муросасиз ва шафқатсиз бўлиш руҳида тарбиялашдан иборат эди. Хўш, фарқ нимада? Аслини олганда, ҳеч қандай фарқ йўқ. Устига қандай мураббо суртиб тортиқ қилинишидан қатъи назар, тарбия қотиллик асосида қурилган бўлса, охир-оқибат ўзини ва ўзгаларни ўлдирадиган камикадзега эга бўламиз, холос.

Шу боисдан ҳам замонамизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов инсоният устига бостириб келаётган замоннинг бадбин башараси тўғрисида гапириб: «Ҳар бир оила ўз фарзандларини ҳар қандай мафкуравий тажовузкорликдан ҳимоя қилишга тайёр бўлиши керак»лиги хусусида огоҳлантирган эди.

Назаримда, табиатни қандай қилиб асраш, очликдан, урушлардан, техникавий тараққиёт келтириб чиқарадиган кулфатлардан ҳимояланиш тўғрисида бош қотиришдан аввал маънавий маънода инсон қандай қилиб инсон бўлиб қолажагини, нафақат ақл-идрокли мавжудот шаклида, шу билан бирга ҳис этадиган, виждонли инсон қандай бўлиши кераклигини билмоғимиз лозим. Маълум даражада ҳайвонларнинг ҳам ақли бор. Виждон ва ҳис-туйғу эса фақат инсонга хос хусусиятдир.

Ўзликни англашнинг поғоналари бор. Шахснинг ўзлигини англаши унинг ўз инсонлик моҳиятини англай бориши билан белгиланади. Инсон моддий вужуд экан, аввало, ўзининг моддий маконсиз мавжуд бўла олмаслигини англаб етса ва унга нисбатан кўнглида масъулият уйғонса, ушбу масъулият маънавият деб аталмиш қувватга дастлабки туташувни ҳосил қилади. Одамни Шахсга айлантирувчи маънавий камолотнинг биринчи поғонаси шудир.

Инсон ўз моддий мавжудлигини умр бўйи, узлуксиз таъминлаб боришга мажбур, бусиз у ўзга ҳеч қандай вазифани бажара олиш имконини топмайди. Авлодлар ворислигини таъминлаш ҳам инсон бўйнидаги қарздир.

Маълумки, бу икки эҳтиёж бошқа жонзотларда —

ўсимлик ва ҳайвонларда ҳам мавжуд. Улар ҳам ўз моддий мавжудлигини таъминлаб, ўзидан кейин насл қолдиришга уринади. Лекин ҳайвон топганини ейди. Унинг учун «ўзга ҳаққига хиёнат», «ҳалол» ва «ҳаром» тушунчалари йўқ. Ўзлигини англаб етган инсон эса ҳалол меҳнат билан ризқу рўз яратади. У хоҳ деҳқон, хоҳ косиб, хоҳ тижоратчи-тадбиркор бўлсин, тирикчилик йўлида уринар экан, бир ўзи ва оиласигагина эмас, бутун жамият, ўзи сингари инсонларга манфаат келтиради. Агар ҳар бир ҳайвон зоти ўзи учун буюрилган доирада кўкатлар ёки ўзга жониворларни тутиб еб, ўз нафсини қондирса, инсон, биринчи навбатда, яратувчи. У ер ҳайдаб, уруғ тикади, ниҳолни парваришлаб, ҳосил ундириб, ризқини меҳнати билан ҳалоллаб истеъмол қилади. Агар инсон ушбу энг биринчи вазифасини юксак мавқеига мувофиқ бажармаса, фақат ўз роҳатини ўйлаб, ҳар қандай йўл билан бўлсин, нафсини қондириш пайида бўлса, у тезда ҳайвондан ҳам тубанлашиб кетиши ҳеч гап эмас.

Ҳайвонот ва наботот оламида ҳар бир жинс ва тур ирсият томонидан белгиланган вазифасини бажаради, яъни кучук ва хўтик қанча тарбия қилинмасин, бари бир у ит ва эшакка айланади. Инсон ҳайвонот оламидагилардан фарқли равишда ирода эркинлиги туфайли ҳаётдаги вазифасини иймон-эътиқодидан келиб чиқиб ўзи ихтиёрий белгилайди. Айни шу ирода эркинлиги инсондан ўз хатти-ҳаракатига онгли ёндашувни тақозо этади. Ўзлигини англашга уринмаса, нафсига эрк берса, одам учун нафақат мечкай, ароқхўр ва нашаванд, шу билан бирга ўғри ва муттаҳам-каззоб, фоҳиша ва қотилга айланиш хавфи доим таҳдид солиб туради. Шундай разолатлардан инсонни ҳаё ва андиша, инсоф ва орномус сингари соф инсоний хислатлар сақлаб туради.

Демак, барча жонзотлардан фарқли равишда инсоннинг ҳар бир қадами маънавий ўлчамларда баҳоланади. Унинг моддий эҳтиёж ва интилишларининг ҳам маънавий мезонлари мавжуд бўлиб, моддий ҳаётни давом эттириш мақсадида ейдиган бир бурда нони ҳам «ҳалол-ҳаром»лик жиҳатидан баҳо олади ва тақдирига таъсир кўрсатади.

Юқорида «садизмга мойиллик кайфиятлари» бар-

тараф этилиши зарурлиги хусусидаги фикр бежиз ўртага ташланмаган. «Садизм» атамаси француз ёзувчиси Маркиз де Сад (1740–1814) номи билан боғлиқ. Ушбу атама жинсий бузуқлик, ёстиқдошига жисмоний азоб етказиб ҳузурланиш, шунингдек, ҳаддан ташқари шафқатсизлик, бошқаларнинг азобланишидан ҳузурланиш маъносини англатади.

Маркиз де Саднинг жанжалли фитналарга, ишқий можароларнинг майда-чуйда тафсилотларига бой бўлган ҳаёти унинг романларига кўчиб ўтган ва манфур шафқатсизликнинг намунаси бўлиб хизмат қилади. Унинг «Жюстин», «Содомда 120 кун», «Фоҳишахоналар фалсафаси» сингари тубандан-тубан китобларида инсон боласи ҳайвондан-да баттарроқ, шармандалироқ ҳолатларда тасвирланади, жинсларараро муносабатларда ҳеч қандай шарм-ҳаёга, одоб-ахлоққа мутлақо тўғри келмайдиган манзаралар чизилади, жирканч ишларга тарғиб қилинади. Де Саднинг китобларида ёвузлик тараннум этилади. Унинг «Жюстин» романида шафқатсизлик саҳнаси тасвирланган ёрқин бир парча бор: Жерканд исмли қаҳрамон дастлаб ўз хотинини ярадор қилади, сўнг қонни кўриб жазаваси тутади – бундан ўзини йўқотар даражасида завқ олади. Ҳар ҳафтанинг маълум бир кунида мана шу ҳолат такрорланаверади. Аёл қоп-қора қонига беланиб, сулайиб қолгандан кейингина эри «ҳузурбахш» қилиқларини бас қилади. Аёлнинг Жюстинга садоқати, камсуқумлиги таҳсинга сазовор. Чўри бўлиб келган хонадонда у мисли кўрилмаган азоб-уқубатларни бошидан кечиради. Зўрлаб унинг номусига тегадилар, хочга тортадилар, қамчи билан савалайдилар, итларга талатадилар, бамайлихотир томирини кесиб, қоп-қора қонини оқизадилар... Эркак унинг бўйнига сиртмоқ солиб, аста-секин бўға бошлайди; бу пайтда ўзи тўшакда бошқа бир фоҳиша билан дон олишиб ётади. Бўғилаётган аёлнинг иҳраган товуши эркак жазавасини яна ошириб юборади. Аёл ҳушидан кетиб йиқилгандан кейингина сиртмоқ бўшатилади. Муаллиф бундай жирканч саҳналарни ниҳоятда кўтаринки руҳда, мароқ билан тасвирлайди.

Бир қарашда руҳий алжирашдек туюладиган бу

«асарлар» мағзида эса де Сад яшириб ўтирмаган мана бундай ғоявий мақсад ётади. У «Фоҳишахоналар фалсафаси» асарининг бир ўрнида шундай ёзганди: «Биз бундан буён дунёни забт этмоқ учун беҳисоб қўшин билан узоқ ҳудудларга ҳарбий ҳужум уюштиришимиз, жангдан сўнг ўлган аскарларимиз этиги бегона юртларда чириб битиши мутлақо шарт эмас. Агар менинг китобларимга ўхшаш асарларда тасвирланган яшаш тарзини бутун дунёга аста-секин муваффақиятли тарғиб қила олсак, шу орқали у ерларда яшовчи одамлар қалбини эгалласак, уларни жисман маҳв этишга ҳеч қандай ҳожат қолмайди. Қалби бизнинг қўлимизга ўтган халқнинг ўзи ихтиёрий равишда оёғимиз остига юкиниб келади, бизга қул бўлади...»

Миллий ғоя де Садникидек ёвуз эмас, бунёдкор, эзгу ниятдаги адабиёт ва санъат воситасида одамлар қалбига сингдирилади. Афсуски, бу соҳада ҳам анчагина муаммоларимиз мавжуд. Аввало, тақлидчилик хасталигидан қутулиш зарур. Енгил, масхарабозлик спектакллари, ҳазил-мутойиба кўпайиб, жиддий санъатга эътибор сусайди. Юмор ҳам, мутойиба ҳам керак. Аммо жиддий санъат уларнинг соясида қолиб кетмаслиги даркор. Кишиларнинг диди, туйғулари майдалашиб, бачканалашиб бормаслиги лозим. Чунки дид майдалашса, тафаккур ҳам майдалашади, муҳим, залварли фикру ғоялар, чуқур фалсафий-мушоҳадавий асарлар қабул қилинмай қолади. Бу эса, ўз навбатида, фундаментал тадқиқотларга эътиборни сусайтириб қўяди. Демак, ғоявий тарбияда майда-чуйда нарсалар бўлмайди.

ЖАҲОЛАТГА ҚАРШИ – МАЪРИФАТ

Барчамиз бир ҳақиқатни яна бир бор тушуниб олишимиз зарур. Бизга ҳозирги кунда кимда-ким бирон-бир зарба бермоқчи бўлса, ҳарбий ва иқтисодий томондан эмас, балки, юқорида қайд этилганидек, авваламбор маънавий-мафкуравий томондан зарба етказишга уринади. Бизнинг тарғибот-ташвиқот ишларимиз бўлса кўпинча кутилган натижага олиб келмай, тор доира-

ларда қолиб кетяпти, ҳаётнинг кенг қатламларига кириб боролмаяпти, тажрибасиз, дунёқараши чекланган баъзи ёшлар онгига етиб бормаяпти. Натижада уларнинг айримлари бизга ёт бўлган ташқи таъсирларга, бузғунчи ғояларга кўр-кўрона берилиб, ҳатто ўз ота-онаси, халқи ва Ватанига қўл кўтарувчи қотилларга айланиб қолмоқда.

Биз барча маърифий мамлакатларда бўлганидек, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш тарафдоримиз. Афсуски, мутаассиб кимсалар билан ғоявий мунозарага киришишнинг ўзи бир азоб. Улар миясига қуйиб қўйилган ақидадан ўзга бирон-бир ҳақиқатни тасаввурларига сиғдира олмайдилар. Касб тақозосига кўра, каминага уларнинг баъзилари билан мулоқот қилишга тўғри келган. Ақидапарастлар тузоғига илинган ва жиноий жавобгарликка тортилган ёшгина йигитча билан суҳбат унинг дунёвий ва диний илмлардан мутлақо бехабарлигини кўрсатди. «Қандай қилиб бу йўлга кириб қолдинг?» деган саволга у «Отам мени эскича ўқийсан деганлари учун бўлса керак» дея жавоб қайтарганди. Маълум бўлишича, йигитча конституцион тузумни ағдаришга даъват этилган варақаларни кўрсатилган манзилга олиб бориб берган. Ўзининг гапига қараганда, халтадаги нарса нималигини ҳам билмаган.

Бизда «Сенга катталар иш буюрса, «хўп» дегин ва дарров бажаргин!» деган ёзилмаган анъанавий қоида мавжуд. Айнан шундай ғоя асосида тарбияланган айрим ёшлар баъзан маккорлар тузоғига ҳам илиниб қолишлари мумкин. Шу сабабдан ҳам энди «Сенга катталар қонунга зид келмайдиган, ўзгалар манфаатига зарар етказмайдиган иш буюрсагина «хўп» дейишинг мумкин, акс ҳолда «йўқ» дея олишни ҳам ўрган» деган маслаҳат бериш даври келди. Ислом Каримов фикрича, «Юртимизга қарши... тажовуз ва қўпорувчилик хуружларини ташкил қилиш нияти билан юрган кучларнинг тузоғига тушганларнинг аксарияти биринчи навбатда оилада ҳам, мактабда ҳам жиддий таълим-тарбия олмаган ёшлардир. Улар ижобий маънодаги ворислик, яъни аждодлардан авлодларга ўтиб борадиган ибратли анъаналардан йироқ, муҳити носоғлом бўлган оилаларда ўсган, омади юриш-

маган, ҳаётда ўз ўрнини топмаган, жамият эътиборидан четда қолган ўсмирлардир. Уларнинг кўпчилигини ҳатто ўрта мактабни битиришга ҳам ақл-идроки, кучи етмаган кимсалар ташкил қилади». Шу ўринда Иброҳим Ғафуровнинг «Ҳаё – халоскор» китобидан ўрин олган «Бродскийга ўхшатма» сарлавҳали қуйидаги мўъжаз бир асарини ўқиб чиқсак, масала янада ойдинлашган бўларди:

«Бир пашша уйга кириб, одам исига етишганидан хурсанд бўлиб масза қилиб уй ичини айланиб учиб юрди. Бир оз ўтгач, чанқадими, зерикдими, очиқдими, ўзини дераза ойнасига урди. Бир урди. Икки урди. Уч. Тўрт. Сўнг у тинимсиз визиллаб ойнага ёпишди. Лекин ҳеч ташқарига чиқиб кетолмади.

Шу пайт бир сариқ қовоқари келиб қолди. Салобат билан хонани бир айланди. Деразага пешонасини дам сайин визиллаб ураётган пашшани кўриб унга жони ачиди.

– Ҳой, оғайни, бунча бизз-бизз дейсан. Озодликка чиқадиган йўл бу ёқда. Юр, ўзим бошлаб бораман, – деди-да, пешонасини ойнага ураверіб ҳолдан тойган пашшани кўтариб, нарироқдаги ойнанинг очиқ жойидан ташқарига қараб учди.

... Пашшани иштаҳаси хўп очилган ғумбакларига олиб бориб едирди. Ғумбаклар семириб ўсишяпти...»

Террорчилик, қўпорувчилик акти ҳолатлари у ёқда турсин, терроризм тушунчасининг ўзи ҳам бўлмаган Ўзбекистонда бу вабо қандай пайдо бўлди? У қаердан бизга экспорт, экспанция қилинди? Қўли қонга ботганлар ўзи кимлар, деган саволлар занжири ҳар доим ҳам жавобга муҳтож бўлади.

Юқорида қайд этилганидек, ҳар қандай жамиятда ўтиш даврида ғоявий ғанимлар томонидан муайян ғоявий бўшлиқлар яратишга уринилади ёки бепарволик, бефарқлик оқибатида бўшлиқ пайдо бўлади. Ана шу ҳолатдан фойдаланган вайронкор кучлар айрим ёшлар онгини заҳарлаб, алдов йўли билан уларни боши берк кўчага етаклашга муваффақ бўлдилар. Мўътабар ислом дини таълимотлари нотўғри талқин қилиниб, алданганлар онгига бизга ёт ғоялар сингдирилди. «Ваҳҳобий-

лик», «Ҳизб ут-таҳрир» оқимлари тинимсиз тарғиб этилиб, умумий қирғинлар ҳисобига бўлса ҳам, халифаликни қайта тиклашдек сафсаталар сотилди. Айрим тафаккури заиф ёшлар эса «арзон экан» деган ўйда ушбу сафсаталарни «сотиб оладилар». Уларнинг баъзилари бўлса бу йўлда ҳатто қурбон бўладилар ҳам. Натижада луғатларда «ислом терроризми» деган нотўғри ибора пайдо бўлди.

XXI асрда, фан ва технологиялар ғоят тараққий этган даврда кишиларнинг онги ва қалбига яширин, ўз манфаати йўлида таъсир кўрсатишни ифодалашда манипуляция атамаси ишлатилмоқда. Манипуляция – бошқаларга билдирмасдан, асл мақсадни яширин тутган ҳолда бошқалар устидан ҳукмронлик қилиб, ўзи истаган хулқ-атворни шакллантиришни англатади. Бунда ёвуз, вайронкор ғоялар «даъватчи»си шахсга нисбатан зўрлик қилмайди ва куч ишлатмайди, асл мақсадларини пинҳон тутади. Айнан шу сабабга кўра «ислом дини ниқобида» деган ибора ишлатилади. Ғоявий манипуляция одамни у ёки бу ишни қилишга эмас (тарғибот-ташвиқотдан фарқли ўлароқ), балки шу ишни қилишга хоҳиш, истак уйғотишга хизмат қилади.

Ғоявий манипуляция жараёнлари қандай кечади? Аввало, даъватчи ўзи таъсир ўтказмоқчи бўлган одам тасаввурларини ўзгартиришга олиб келувчи билимлар бера бошлайди. Натижада шахс дунёқараши, қадриятлари тизимида даъватчи кутаётган тартиб пайдо бўлади ва етакчилик қила бошлайди. Бу эса шахснинг хулқ-атворига таъсир кўрсатади, лекин у ўз характеридаги ўзгаришларни сезмай ҳам қолиши мумкин.

Шу ўринда Ўзбекистон Президентининг «80-йилларнинг охирида мамлакатимизга ўзини «дўст», «диндош», «миллатдош» қилиб кўрсатиб, гўё ислом динининг софлиги учун курашга «даъват» этувчи айрим кимсалар кириб келди... Жуда «чиройли даъват»лар билан чиқиб, айрим ёшларни ўзига маҳлиё қилишга эришди ҳам. ...улар дин ниқоби остида ҳаракат қилаётган халқаро террорчилик ҳаракатининг бир тўдаси экани ошкор бўлди...» деган фикрини эслаш ўринлидир.

Мафкуравий таҳдидни айнан даъватчилар урини-

шига, мафкуравий иммунитетни эса улар гапига лаққа тушмай, ўзлигида собит тура олишга ўхшатиш мумкин. Шу боисдан ҳам халқимизда қадимдан ўз қараши, шахсий фикрига эга бўлмаган одамлар «бетутуруқ», «субутсиз», «иккиюзламачи», «сотқин», «хоин» деган сўзлар билан ифодалаб келинган. Айнан субутсиз одамлар кўпинча террорчилар, экстремистлар тузоғига илиниб қоладилар.

Терроризмнинг миллати ҳам, дини ҳам, жинси ҳам йўқ. Бу аниқ. Акс ҳолда исталган миллат ёки динни унга дахлдор қилиб, боғлаб айблаш учун баҳона пайдо бўлади. Бугунги кунда миллатлар ва динлар ўртасида толерантлик, яъни бағрикенглик, бир-бирини англаш, тоқат қилиш кайфиятини кучайтириш, барча эзгу ниятли ҳаракатларни бирлаштириш, инсоният онгида туб бурилиш ясаш орқали терроризмга зарба бериш мумкин. Бунга эришмоқ учун қандайдир ясама, догматик қарашларга эмас, мавжуд фундаментал таълимот ва дин қонуниятларига асосланишнинг ўзи кифоя. Чунки бирорта миллат мафкурасида, бирон-бир дин таълимотида Яратган инъом этган энг бебаҳо неъмат — инсон жонига қасд қилиш ғояси илгари сурилмаган. Аксинча, инсон ҳаётига суиқасд энг оғир гуноҳ эканлиги таъкидланган.

Агар инсон ўз ҳуқуқ ва бурчларини теран англаса, ҳуқуқий онг ва маданиятга эга бўла олса, унинг вайронкор ғоялар, қўпорувчилар таъсирига тушиб қолмаслик имкониятлари кенгаяди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳақли равишда таъкидлаганидек, «Ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши билиши ва уни ҳимоя қила олиши зарур. Одамларни ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билимлар билан қуроллантириш асосий вазифалардан бири бўлиши шарт. Токи жамиятнинг ҳар қайси аъзоси ўз ҳуқуқи, ўз бурчи ва масъулиятини пухта билмас экан, уни ҳаётий эҳтиёж сифатида англамас экан, бизнинг ислоҳот, янгиланиш ҳақидаги барча сўзларимиз, саъй-ҳаракатларимиз бесамар кетаверади».

Ҳуқуқий маданиятли шахс фақат қонунларни билиб, ҳуқуқий билимлардан хабардор бўлибгина қолмай,

уларга оғишмай амал қилади, итоат этади. У ўз ҳуқуқларини бошқалар томонидан бузилишига, қонунларнинг поймол қилинишига лоқайдлик билан қарамай, бу ҳақда жамоатчиликка хабар беради, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи давлат органларига, судга мурожаат қилиб, ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам ҳимоялайди. Ҳар қандай низолар ва можароларни бартараф этиш учун шахс қонунга хилоф кучларга эмас, балки тегишли давлат идораларига, пировардида судга мурожаат қилмоғи лозим. Адолат учун курашиш ҳуқуқий маданиятли ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсоннинг бурчидир. Шу ўринда Соҳибқирон Амир Темурнинг XXI аср учун ҳам ўта ибратли бир фикрига эътибор қаратсак: «Мен ёлғон сўзловчиларни тинглашдан бош тортдим, эшитгандимки, подшоҳларнинг шуҳрати уларнинг ўз фуқароларига раҳмдиллигидадир... Ана шунга кўра, ўз қудратимни сақлаш учун мен бир қўлимга адолат шамини ва иккинчи қўлимга беғаразлик шамини олиб, бу икки шам билан бутун умр бўйи ўз йўлимни ёритиб бордим». Адолат ва беғаразлик айнан Конституция ва қонунларга хос хусусият. Шу сабабдан ҳам жамиятимизни давлат идораларида ишлаётган катта-катта лавозимларга ва ваколатларга эга одамлар эмас, қонунлар идора қилишига эришиш зарур. Кўпинча ташқи қиёфасидан халққа ғамхўр, гўё ақли етарли, тажрибакор ходимнинг ўз лавозимини суиистеъмол қилиши, уруғ-аймоқчиликка берилиши, маҳаллийчилик, ошна-оғайничилик ва пировардида порахўрлик, коррупция каби офатлар ҳам ҳаётимизга жиддий хавф солмоқда. Давлат номидан ана шундай иш юритиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик ва тижорат ишларига ноқонуний равишда аралашаётган нопоклар аҳоли наздида адолатсизлик, қонунларга ишончсизлик туйғуларини уйғотади, улар ҳуқуқий онгига ўта салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабдан ҳам Президент Ислом Каримов томонидан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12 йиллигига бағишланган тантанали маросимда «Минг афсуски, ҳокимият ва бошқарув идораларида ўтирган баъзи шахсларнинг ўзлари қонун талабларига риоя қилиш у ёқда турсин, қонунни кўпол равишда бузиши, аввало ўз манфаатини кўзлаб, ўз вази-

фасини суиистеъмол қилиши ҳеч чидаб бўлмайдиган ҳолатдир», дея таъкидланган эди...

Кўпинча баъзи катталар ёшларга қарата «Болам, зинҳор сиёсатга аралаша кўрмагин!» – дея насиҳат қиладилар. Сиёсатшунослик илмида «Сен сиёсат билан шуғулланмасанг, сиёсат сен билан шуғулланади», деган гап бор. Сиёсатнинг бошланғич субъекти – шахс, фуқаро ҳисобланади. «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» концепцияси амалга оширилаётган даврда фуқароларга конституцион, жумладан, сиёсий ҳуқуқларини ифода этишлари учун шарт-шароитлар яратилмоқда. Президентнинг 2001 йил 4 январдаги «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш тўғрисида»ги Фармойиши ҳам айнан шу мақсадга хизмат қилади. Фармойишнинг мақсади ёшлар ҳуқуқий онгини ошириш ҳамда Конституциянинг маъно-мазмуни ва асл моҳиятини ўргатишга қаратилган. Агар ёш авлод ўз қонунини билмаса, унинг мустақил фикри ҳам шаклланмайди. Чунки Қонун барча саволларга жавоб берувчи ҳужжатдир.

Ёшлар ўзларининг ижтимоий-руҳий ва бошқа жиҳатларига кўра кўпинча салбий ҳодисаларга тез берилувчанлик, жамиятдаги ўзгарувчан шароитга мослашиш қобилиятининг юқорилиги билан ажралиб турадилар. Улар ўткир ҳиссий билиш қобилиятига эга бўлиб, сўз билан амалиётнинг номутаносиблик ҳолатларини кучлироқ сезадилар. Катталар учун одатий бўлган айрим «адолатсизликлар» ёшларнинг ҳали тўлиқ шаклланмаган онгига, дунёқарашига кучли зарар етказиши мумкин. Ёшлар тарихий давр талабини нисбатан кескин ҳис қиладилар, жамият муаммолари ва вазифаларини сезадилар, аммо уларнинг ёшлиги, тажрибасининг етишмаслиги туфайли асосий масалани иккинчи даражалисидан ҳамма вақт ҳам тўғри ажрата ололмай қоладилар. Шу боис ёшлар олдида ҳақиқатни айтишдан чўчимаслик, сохтакорликдан қочиш, мавжуд қийинчиликлар, муаммоларни очиқ-ойдин баён этмоқ лозим.

Ҳаёт ҳақиқатларига мос келмайдиган, реал воқеликдан, борлиқдан, халқ ҳаётидан, кундалик турмушдан ажралиб қолган суҳбатлар, маърузалар, мулоқотлар,

учрашувлар қанчалик жозибадор, обрўли кишилар билан бўлмасин, бари бир, уларнинг амалий самараси бўлмайди. Ёшларнинг кўз ўнгида, қалбида турган муаммоларни ўзида акс эттирмаган, уларни қизиқтириб келаётган саволларга етарли даражада жавоб бермайдиган, одамлар юрагига жиз этиб таъсир кўрсатмайдиган анжуману мулоқотлар, тарбиявий ишлар фойда бермайди. Аксинча, мақсадга зарар келтиради, унинг обрўсини туширади. Натижада ёшлар бундай учрашувлар, мулоқот, тадбир ва машваратлардан қочадиган бўлиб қоладилар.

Ёшларда ҳақиқатга мойиллик ўтмиш зарбаларидан чўчиб, юрак олдириб қўйган катталарга нисбатан юқори бўлади. Улар сохтакорлик, кўзбўямачиликдан, сўз ва амалиёти бир-бирига зид кимсалардан жирканадилар. Миллат тараққиёти маънавияти юксак ёшларга боғлиқ эканлигини назардан қочирмаган ҳолда тарбиявий ишларни ёшлар талаблари билан мувофиқлаштириб бормоғимиз даркор. Илмий хулосаларга кўра, одамнинг хотирасида 90 % ҳолларда ўзи бажарган иш, 50 % ҳолларда – кўргани ва 10% ҳоллардагина эшитгани сақланиб қолади. Демак, ғоявий тарбияда ёшларни кўпроқ ўзлари бевосита иштирок этадиган амалий мафкуравий ишларга жалб қилмоғимиз даркор.

Наманган Давлат университети ҳуқуқшунослик ва тарих факультетлари талабалари бир неча йиллардан буён ўзлари корхона, ташкилот, маҳаллаларда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга оширмоқдалар. Наманган вилояти телевидениеси орқали намойиш этилаётган «Жоним болам», «Отанг бозор», «Лафз», «Кўз тегмасин» сингари ток-шоуларида ўз эркин фикр-мулоҳазалари билан фаол қатнашмоқдалар.

Маънавиятни тарғиб этишнинг икки анъанавий йўли бор. Биринчиси – инсоний фазилатларни улуғлаш, шундай хислатларга эга кишиларни таърифлаш, намуна қилиб кўрсатиш орқали кечади. Иккинчи йўл эса иллатларни қоралаш орқали бўлади. Бу восита биринчисига нисбатан самаралироқ. Шу сабабдан ҳам эришилган ютуқларни холисона эътироф этиб, йўл қўйилган камчиликлар танқидий нуқтаи назардан баҳоланиши зарур. Танқид ҳақида гапирганда кимнидир изза қилиш, обрў-

сини тўкиш эмас, хато-камчиликларни майдалаб ўтириш эмас, аксинча, ҳамма нарсани ўз номи билан аташ, нуқсонлар сабабларини аниқлаш, таҳлил этиш, уларнинг илдизига етиб бориш ва таг-томири билан йўқ қилиш асосий мақсадимиз бўлмоғи даркор.

ТАРҒИБОТ ТАМОЙИЛЛАРИ, ОМИЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

Миллий ғоя тарғиботида кенг қамровлилик, узлуксизлик, босқичма-босқичлик, меъёрийлик, шахсий ибрат сингари ташкилий тамойилларга амал қилингандагина у кўзланган мақсадга олиб боради. Масалан, бошланғич синф ўқувчисига миллий мафкуранинг фалсафий ва этник илдизлари хусусида гапириш ноўрин бўлишдан ташқари, мутлақо самарасиз ҳамдир. Шахсий ибрат – мафкура тарғиботи муваффақиятини таъминлайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Муаллимлар дарсда миллат манфаатлари, интилишлари хусусида баландпарвоз гапларни айтиб, ўз ҳаётида шу манфаатларга зид ишларни қилсалар, бу тарғибот самараси нолга тенг бўлади. Мамлакат ва миллат равнақи тўғрисида оғиз кўпиртирадиган бошлиқ бўшаб қолган лавозимга лаёқатли ва муносиб ходим қолиб, ўзига қарашли, лекин бу ўринга номуносиб одамни тиқиштирса, у миллат юзига оёқ қўйган, миллий мафкурани аксилтарғибот қилган бўлади...

Оила мафкуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан бири ҳисобланади. Чунки шахс маънавияти, унинг дунёқараши, тасаввур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади. Шу маънода оила – ҳақиқий маънавият ўчоғи, ғоявий тарбия омили ва муҳитидир. Оиладаги соғлом муҳит – соғлом мафкурани шакллантириш манбаи ҳисобланади. Бинобарин, миллий ғоямизга хос илк тушунчалар инсон қалби ва онгига аввало оила муҳитида сингдирилади. Бу жараён боболар ўгити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга оширилади.

Оила, унинг минг йиллар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда Ватанга

муҳаббат, иймон, эътиқод, масъулият, илмга иштиёқ, меҳнатсеварлик, маънавият ва маданият кўникмалари шаклланади. Зеро, ҳеч бир шахс оиланинг жамиятдаги ўрни ва вазифасини, Ватаннинг остонадан бошланишини англамай туриб, ўзини мукаммал инсон деб ҳис қила олмайди.

Болаларда ёшликдан эл-юрт тақдири учун фидойилик туйғусини шакллантириш ғоявий тарбияда муҳим ўрин тутади. Бунинг учун бола ҳаётининг дастлабки йилларидан бошлаб миллий анъаналаримиз руҳида тарбияланиши лозим. Тарбия жараёнида иложи борича миллий турмушимизга ёт бўлган «жангари» ўйинчоқлар, мультфильмлардан фойдаланмаслик керак. Шарқона одоб ва башариятнинг эзгу интилишларини акс эттирувчи ўйинлар, ўйинчоқлар, расмли китобчалар, миллий эртаклар асосида яратилган мультфильмлар болаларда илк ёшликдан ғоявий қарашларнинг тўғри шаклланишида қўл келади.

Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар мавжуд. Айниқса, миллий қадриятлар, меҳр-оқибат, ҳашар орқали ўзаро ёрдам, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатлар камол топишида маҳалланинг ўрни беқиёс. Маҳалла доирасидаги мафкуравий таълим-тарбия анъанавий байрам ва тадбирлар пайтида муҳтожларга ёрдам, яъни ижтимоий ҳимоя, иқтидорли ёшларни рағбатлантириш, аёллар нуфузини ошириш, диний муассасалар билан ҳамкорликда тадбирлар уюштириш, турли авлод вакиллари муносабатларини такомиллаштириш каби ғоявий тарғибот усуллари орқали амалга оширилади.

Минг йиллар мобайнида шаклланган урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам миллий ғоя асосларини сингдиришда ўта муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, Мустақиллик, Наврўз, Ўқитувчи ва мураббийлар куни, Хотира ва қадрлаш куни каби байрамларнинг жамият ҳаётига замонавий мазмун бахш этишига алоҳида эътибор қаратмоғимиз лозим.

Мафкура тарғиботининг энг асосий қудратли ва таъсирчан воситаси — оммавий ахборот воситалари ҳисобланади. Бугун халқаро атамашуносликда «ахборот

ҳокимияти»ни англатувчи «медиократия» сўзи ҳам қўлланмоқда. Инсон билган нарсаларидан эмас, балки билмаган нарсаларидан қўрқиб яшайди. Шунинг учун ҳам у ўша мавҳумликка чек қўйиш мақсадида ахборот излайди. Кимда-ким инсонга ана шу мазмундаги ахборотни етказиб бериш орқали ишончга кира олса, у ўша инсон онги устидан маълум бир маънода назорат ўрнатиш имконига ҳам эга бўлади. Ахборот уруши, мафкуравий хуружлар ҳам айнан мана шу асос устига қурилган. Шу сабабга кўра мафкуравий хуружларга қарши туришнинг энг яхши усули – бу аҳолининг ахборотга бўлган талабларини қондириб бориш, ҳар қандай ахборот бўшлиқларига, зарарли бўҳтон, ғийбат миш-мишларига чек қўйиш орқали мафкуравий иммунитетни ҳосил қилишдир.

Улуғ ватандошимиз Исҳоқхон Ибратнинг «Газет хусусида» шеърида бундай байтлар бор:

Газет кўрмаган бехабар халқлар
Мисли ўлгандир ва ё ухлагон.
Газет амри маъруф этар халқга,
Ёзар кўп хабарларни этмай ниҳон.

Ибратнинг фикрича, матбуотнинг асосий вазифаси миллатни тараққиётга даъват этиш ва ҳақиқатни ёзишдир. «Садойи Фарғона» газетаси чоп этилиши муносабати билан битилган «Табрик Намангондин» шеърида худди шундай хулоса ифодаланган:

Миллатимизи тараққийға тарғиб
Айласун, сўзни қилмай афсона.

Бугун берилаётган ахборотларнинг асосан ютуқларни кўрсатиш, мақтовлардан ибрат бўлиши мафкура тарғиботига қанчалик фойдали ёки зарарли эканини чамалаб кўрайлик. Ҳаёт бор экан, муаммолар, камчиликлар, нуқсонлар бўлавериши табиий. Бу – исбот талаб қилмайдиган аксиома. Шундай экан, муаммоларнинг мавжудлигига фожиа сифатида эмас, одатдаги нарса деб қарашга ўрганишимиз керак. Уларнинг борлигини тан олишимиз, уларни ҳал этишга киришишимиз лозим. Тараққиётнинг ҳар бир босқичи – бу янги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўлидаги янги вазифалар

демакдир. Бу – ҳаёт қонунияти, биз уни инкор этолмаймиз ва инкор этишга ҳаққимиз ҳам йўқ. Президент фикрича, «Агар биз бугунги ҳаётимизга, бунёдкорлик ишларимизга, эришаётган ютуқларимизга тўғри баҳо бермасак, уларнинг қадрига етмасак, ўз ҳушёрлигимизни йўқотиб, бизни ҳар қадамда кутаётган таҳдидларни, тинч турмушимизга, хавфсизлигимизга рахна солаётган, оёқ остидан чиқаётган ҳар хил бало-қазоларни ҳам пайқамай-сезмай қолишимиз мумкин».

Турли-туман хуфёна гаплар, миш-миш, уйдирма, бўҳтон ва овозалардан фойдаланмасдан, одамлар холис маълумотлар ва гаплардан матбуот орқали хабардор бўлсалар, бундан давлат ҳам, жамият ҳам фақат наф кўради. Жамият ҳаётининг томир уришини белгилайдиган оммавий ахборот соҳасида шундай сиёсат юритилса, турли пинҳона хатти-ҳаракатлар учун ҳеч қандай асос қолмайди. Ютуқни – ютуқ, камчиликни – камчилик, жиноятни – жиноят, хиёнатни – хиёнат деб, ҳамма нарсани ўз номи билан аташ – том маънодаги демократик жамият матбуотининг ҳақиқий қиёфасини белгилаб беради.

Президент фикрича, «Журналистнинг нафақат қалами, балки зеҳни ва мантиқий тафаккури ҳам ўткир бўлиши керак... Журналист авваламбор публицист бўлиши зарур... У воқеаларнинг мантиқий ҳалқасини топиб, ҳақиқатни юзага чиқара оладиган, ҳар қандай рақиб ёки оппонент билан тортишишга, мунозара юритишга қодир инсон бўлиши лозим... Журналист ҳаётнинг ҳеч бўлмаса бир соҳасини ҳар томонлама чуқур эгаллаган, шу бўйича ихтисослашган бўлиши лозим. Шундай журналистгина таҳлилий тафаккур ва таъсирчан услуб соҳиби бўлиб, ўта мураккаб масалаларни ҳам оддий ва тушунарли тилда ифодалаб одамларга етказиши, уларнинг ҳис-туйғуларини уйғота олиши мумкин. Бугунги жамият аъзолари ана шундай журналистга қулоқ солади, унинг гапларига ишонади. Телевидение ёки радио, газета ёки журнал бўладими – қаерда чиқиш қилмасин, ҳамма унинг фикри билан танишишга ҳаракат қилади».

Одамларга ҳақиқат, майли, аччиқ бўлса-да, ҳақиқат айтилса, улар осмонни забт этишга қодир бўладилар. Аммо оммавий ахборот воситалари ёлғонни чиройли

ниқобга ўраб тақдим этса, жамиятда бефарқлик, лоқайдлик ва фаолиятсизлик кайфияти тарқала бошлайди. Ҳаётий амалиёт ва оммавий сўзнинг тафовути инсонда машаққатли иккиланиш: икки фикрлилик, икки ахлоқлиликни келтириб чиқаради.

Ислом Каримов таъбири билан айтганда: «Мафкуравий озиқнинг мезони ҳақиқат ва фақат ҳақиқат бўлиши зарур. Яъни, халққа бор ҳақиқатни очиқ айтиб, шунга кўндириш, ишончини қозониш ва шу асосда уни янги марраларга чорлаш керак».

Муаммоларимизни кўра-била туриб, сукут сақлаб туришимиз кўпинча хориж ва ўзимиздаги ғанимлар тилини беш қарич қилиб қўяди. Баъзан ўзимиз уларнинг танқидига тайёргина озиқ бериб қўямиз. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, нима учун ақидапарастлар ўз даъватини динга тарғиб этишдан эмас, камчиликларни кўрсатишдан бошлайдилар? Чунки улар, авваламбор, инсонда ўзларига ишонч уйғотишга ҳаракат қиладилар. Ана энди одам табиатини қаранг: у ўзида ишонч туғдирган кимсанинг оғзидан чиққан пуч, ақлга сиғдириб бўлмайдиган, хомхаёл ғояларни ҳам рост деб қабул қилади. Бундай тарғибот негизида аслида ғояга ишонч эмас, ғояни тарғиб қилаётган кишига ишонч ётади. Очиғи, мақташ тарғиботнинг ягона усули эмас ва ҳаттоки энг тўғри усули ҳам эмас. Демак, миллий ғояни ҳаётни фақат мақташ, уни бенуқсон тасвирлаш орқали тарғибташвиқ эта олмаймиз. Тарихчи Франсуа Мишле таъбири билан айтганда, «Кимки фақат ҳозирги замонни мақтайверса, у ҳеч қачон келажакни тушунмайди». Президент нуқтаи назари ҳам худди шундай: «Урра-уррачилик, яшасинчилик кайфияти, бугунги сиёсатни орқаўнгига қарамай фақат мақташ билан ҳеч нарсани ҳал қилиб бўлмайди, бирорта муаммо ҳам ечилмайди».

Оммавий ахборот воситалари орқали миллий ғоя тарғиботининг яна бир муҳим жиҳати мавжуд. Бу жиҳат – ахборот террорига, мафкуравий таҳдидларга муносиб жавоб бериш билан боғлиқ. Охирги пайтларда информацион таҳдид ва хуружларнинг тез-тез уюштирилаётганлиги қуролнинг «ахборот» деб аталмиш янги тури кашф этилганлигидан далолат беради. Ахборот қуролининг қўпорувчилик кучи, келтирадиган талафотлари ҳар

қандай оммавий қирғин қуролиникидан кам эмас. Чунки бу қурол ёрдамида онгга берилган зарбалар кишини адаштиради, уни ўз ва юрт манфаатларига зид ҳаракат қилишга ундайди ва демак, инсонни бошқариш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш имконини беради. Бошқа давлатлар оммавий ахборот воситалари орқали иғвогарлик баёнотлари билан чиқишлари ҳам мустақил, суверен давлатнинг ички ишларига аралашув сифатида баҳоланмоғи лозим. Гап қуруқ бўлмаслиги учун шу ўринда бир мисол келтирсак: «АҚШ Давлат департаменти томонидан Ўзбекистон «диний эркинликни таъминлаш борасида жиддий ташвиш уйғотаётган давлатлар» деб аталмиш рўйхатга киритилганлиги мамлакатимиз жамоатчилигида, беозор айтганда, таажжуб уйғотди», дейилади Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг 2006 йил 25 ноябрда эълон қилинган Баёнотида. Бу ҳол Америка ташқи сиёсат маҳкамасининг дин ва эътиқод эркинлиги каби долзарб масалаларга бир томонлама ёндашишини ва «икки ёқлама стандартлар» бўйича иш тутишини яна бир бор намоён этди. Ўзбекистон Республикаси айрим сиёсатчиларнинг, давлат арбоблари ва оммавий ахборот воситаларининг очиқдан-очиқ иғвогарликдан иборат ҳамда динлараро ҳамжиҳатликка раҳна солишга қаратилган андишасизларча ва мутлақо асоссиз уйдирмаларига нисбатан ҳар доим принципиал ва изчил позицияда бўлиб келган. Бу, аввало, халқаро террорчиликни муқаддас ислом дини билан боғлашга уринишлар, Ғарб нашрлари «сўз эркинлиги» шиори остида юз миллионлаб мўмин-мусулмонларнинг ғурури ва шаънини камситадиган ҳақоратомуз фикрларни тарқатгани каби фактларга тегишлидир. Ўзбекистон ҳамиша бундай хатти-ҳаракатларга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди, деб ҳисоблаган ва шундай ҳисоблайди. Ўзбекистон томонидан Муҳаммад пайғамбарга (с.а.в.) карикатуралар нашр қилинганлигининг ҳамда Рим папаси Бенедикт XVI ислом дини ҳақида масъулиятсизларча айтган гапларининг қораланиши бунинг яққол тасдиғидир. Шу сабабдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги АҚШ Давлат департаментининг юқоридаги қарорини мутлақо асоссиз

деб ҳисоблаб, бу мустақил Ўзбекистоннинг ички ишларига аралашишдан бошқа нарса эмас, деб Баёнот берди.

Дунёни озми-кўпми англаб етган, ундан бохабар шахс АҚШ департаменти қарори ҳақиқатан ҳам «икки ёқлама стандартлар»га асосланганлигини дарҳол пайқаб олади. Чунки фақат ўз манфаатларини марказга қўйиб иш юритишга ўрганиб қолган давлатлар одатда айни бир ҳодисага турлича баҳо беришдан уялиб ўтирмайдилар. Яъни, агар халқаро терроризм, диний экстремизм ҳужуми ўзларига қарши қаратилган бўлса, уни ер билан яксон қилиш учун барча чоралар кўрилади. Бу ишга катта-кичик бошқа давлатлар кучи ҳам сафарбар этилади.

Худди ўша террорчилар, экстремистик гуруҳлар ўзга мамлакатларга, масалан, Ўзбекистон суверенитетига таҳдид солса, бу юртда «халифалик давлати қурамиз», «барча кофирлар тиғдан ўтказилади» деган ғоялар билан очиқдан-очиқ ҳужумга ўтса ва ҳукумат бундай хуружга қарши ҳимоя чораларини кўрса, бунинг номи «диний эркинликни таъминлаш борасида жиддий ташвиш уйғотиш» деб аталади! Истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири диний бағрикенглик (толерантлик) ҳисобланади. Биз диний бағрикенгликнинг тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шарти эканлигини яхши англаймиз.

Қадимдан юртимизда буддавийлик, зардуштийлик, насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб кишилар, ҳозирги даврдагидек, ўз диний амалларини эмин-эркин адо этганлар. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлмаган. Бу — юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида улкан тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирда мамлакатимизда ўн саккизта диний конфессиянинг ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. Уларга диний маросимларини ўтказиш ва жамият ҳаётида фаол иштирок этиш учун зарур барча шарт-шароитлар яратиб берилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Рес-

публикаси Конституцияси, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Аслида бояги рўйхатни тузганлар Ўзбекистонда жамики диндор фуқаролар эътиқодига кўра эҳтиёжини қондириши учун барча қонуний шарт-шароитлар яратилганлигини жуда яхши биладилар. Улар исломдек муқаддас дин айнан Ўзбекистонда ўзининг том маъносини топганлиги, миллионларнинг қалб қувватига айланганлигини ҳам яхши англайдилар. Улар Ота маконимизда дунёвий давлат қуриш иши диний эътиқоднинг мустаҳкамланиши билан ҳамоҳанг олиб борилаётганлигидан, эл ўзининг миллий қадриятларидан воз кечмаётганидан, ўзлари тинимсиз отаётган «ахборот найзалари» ва «ўқлари» нишонга тегмаётганлигидан безовталанмоқдалар, холос. Ўзбекистон Раҳбарининг бизнинг юртимизда дунёвий давлат қурилажаги, лекин бу даҳрий давлат бўлмаслиги хусусидаги ғояларининг самарали амалга ошаётгани Ғарб ва Шарқдаги бузғунчи марказлар «хафалигига» сабаб бўлмоқда.

Греция Пантеон университети ҳузуридаги Россия ва Евроосиё маркази директори, доктор Константинос Филис фикрича: «Ўзбекистон раҳбарияти янги қарорлар қабул қилишда ўз халқининг анъаналари, урф-одат, тамойил ва қадриятларини ҳисобга олади. Бу миллий ўзига хослик асраб-авайланаётганини англатади. Миллий ўзига хосликка ана шундай муносабат ҳозирги глобаллашув даврида фавқулодда муҳим аҳамият касб этади. Ўз навбатида Ғарб Ўзбекистоннинг ўзига хосликларини, яъни халқнинг тарихи, маданияти, менталитети ва анъаналарини ҳисобга олган ҳолда демократик жамият қураётганини тўғри ва теран тушунмоғи лозим».

Ғарбнинг айрим бузғунчи кучлар воситасида Ўзбекистон ҳудудида бир неча марта миллатлараро, динлараро, фуқаролараро жанжалларни уюштириш, қўниқўшни давлатлар билан муносабатларни чигаллаштиришга йўналтирилган режалари барбод бўлгач, энди юқоридагидек рўйхатлар орқали Ўзбекистонни дунёга, жумладан, ислом дунёсига, мусулмон мамлакатларига ёмонотлиқ қилиб кўрсатишга уринилмоқда.

Биз ушбу ҳолатни ҳам бемалол ахборот хуружи, таҳдиди, уруши деб баҳолай оламиз. Аслида, ахборот мақсадга эришишнинг энг арзон воситаси ҳам саналади.

Ахборот урушлари биз билган урушлардан қатор жиҳатлари билан ажралиб туради. Биринчидан, ахборот урушлари анча камхарж – қўшин сақлашни, қурол-яроғ сотиб олишни талаб қилмайди. АҚШнинг собиқ Президенти Ж. Картер ҳам: «Тарғиботга сарфланган 1 доллар қуролланишга сарфланган 10 доллардан самаралироқ», деб бекорга таъкидламаган. Иккинчидан, ахборот урушлари ҳеч қандай чегараларни тан олмайди. Интернет, сунъий йўлдош орқали алоқа, оммавий ахборот воситалари ҳукмронлик қилаётган бугунги дунёда ахборотни божхона кўригидан ўтказиб, сарагини – саракка, пучагини – пучакка ажратишнинг иложи йўқ. Бироқ энг ташвишлиси, бу урушда рақибни жисмонан йўқ қилиш эмас, уни ўзига маънан бўйсундириш мақсади кўзланади.

Ахборот урушида инсон онги, миллат руҳияти нишонга олинади. Айрим кучлар томонидан «демократия тарғиботи» шаклида берилаётган ахборот тўғридан-тўғри Ғарб турмуш тарзининг зўрма-зўраки «сохта демократия» шаклида тиқиштирилишига айланиб кетяпти. Бир пайтлар «жаҳон пролетариати инқилоби» қандай экспорт қилинган бўлса, бугун эгоцентризм, худбинлик, шовинизм, беҳаёлик, уятсизлик, шафқатсизлик, зўравонлик сингари соғлом инсон табиатига зид ҳолатлар ахборот воситасида шундай экспорт қилиняпти. Гарчи бундай мафкуравий хуруж отишмалар ва қон тўкишларни келтириб чиқармаса-да, миллий ўзликни англашни заифлаштириш эвазига жамиятни таназзулга олиб келади. Матбуот орқали терроризмга тааллуқли кўплаб батафсил ва холис хабар ҳамда репортажлар берилишига биз кўникиб қолганмиз. Улар шу даражада ранг-баранг ва шу даражада муфассал бўладики, бундай «тўкин-сочинлик» ким ёки нима фойдасига эканлигини англаш ҳам мушкул.

Ғарбдаги қатор оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиладиган, айтайлик, фаолияти ман этилган ташкилотлар раҳбарларининг очиқ чиқишларини, қўпорувчиларнинг дағдағаларини, қайсидир давлат раҳбарини ўлдириш билан қўрқитишга бўлган уринишу хезланишларини, ҳозиргина содир этилган террорчилик актини тўғридан-тўғри телевидение орқали кўрсатилишини қандай тушуниш мумкин? Бу нима, бу ҳам демокра-

тиями ёки эркинликдан гангишми? Албатта, уларнинг барчасига бирдек баҳо бериб, кўрсатувларни цензурадан ўтказиш керак, деб бўлмайди. Аслида, эркинликнинг, айниқса сўз эркинлигининг ҳам қандайдир сарҳадлари, чегараси бўлмоғи даркор. Чунки «эзгу ниятда» қилинадиган баъзи ишлар бутунлай аксинча самара бермоғи ҳам мумкин. Юқоридаги ҳолатларда баъзан оммавий ахборот воситалари ўзлари истамаган ҳолатда террорчилар тарғиботчиларига ҳам айланиб қолишлари мумкин. Айнан шу маънода Буюк Британия собиқ Бош вазири Маргарет Тетчер: «Оммавий ахборот воситалари – террорчилар учун кислород вазифасини ўтайди», деган фикр билдирганди. Аслида хуруж ва терроризм унсурлари мавжуд бўлган ҳар қандай ахборотнинг ўйланмай (тўғридан-тўғри) матбуот орқали ёритилиши маълум даражада (эҳтимол 1–2 фоиз бўлса ҳам) террорчиларнинг ўз мақсадига эришишига кўмаклашади. Чунки, аслида уларнинг асосий мақсадлари – баёнотлари миллионлаб кишилар томонидан эшитилишига эришиш, жамиятда қўрқув, ваҳима уйғотиш ва парокандаликни келтириб чиқариш эди. Матбуот эса баъзан билиб-билмай, айнан шу ҳолатни таъминлаб қўяди, яъни нафрат ўрнига ваҳимани уйғотиб қўйиш мумкин.

Хорижда ва юртимизда содир этилган террорчилик актлари ҳақидаги ахборотлар Ўзбекистон матбуотида оператив ва батафсил ёритилмайди, деб танқид қилувчи «доно»ларнинг чиқишлари ва бундан кўзлаган мақсадлари худди шу нуқтаи назардан анчагина шубҳалидир. «Матбуот эркинлиги бўғиляпти», дея аюҳаннос солиш билан хаспўшланаётган бундай «холис хизмат» ортида бўлажак фалокатлар ётибди. Лекин фалокатдан кейинги хулосаларни ўрганиш учун уни албатта бошимиздан ўтказишимиз шарт эмас. Ҳозирга қадар юз берган ўзимиздаги ва бошқа юртлардаги фожиалардан ҳам сабоқ чиқарсак бўлаверади.

Москвадаги «Норд-ост» театрида содир этилган қўпорувчилик телевидение орқали тўғридан-тўғри кўрсатиб турилганлиги сабабли талафотлар бир неча бор кўп бўлгани расмий ҳукумат томонидан эътироф этилди. Чунки ичкарида яшириниб олган террорчилар ташқа-

ридаги ҳукумат аскарларининг ҳаракатлари ва тактикаларидан тўлиқ хабардор бўлиб турдилар. Ва кутилмаганда ўз тактикаларига ўзгариш киритдилар. Натижада эса юзлаб бегуноҳ кишилар қурбон бўлдилар...

Бугунги кунда чегара билмас оммавий ахборот инфраструктураси халқаро мафкуравий муносабатларни ҳам интенсивлаштириб, универсаллаштириб юборди. Натижада мафкуравий муносабатларнинг глобаллашув жараёни вужудга келди. Бу жараённинг муҳим хусусиятларидан бири – ахборот урушининг ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан чирмашиб кетганлигидир. Яъни, жамиятни ғоясизлантиришга йўналтирилган ахборотлар бозорида маънавий-маърифий, мафкуравий жиҳатдан савияси ниҳоятда паст бўлган аудио ва видео кассеталар, ахлоқсизликка, тубанликка олиб келадиган адабиётлар ва бошқа санъат асарларининг сотилиши жуда катта иқтисодий фойда манбаи ҳам бўлиб қолмоқда. Шундай қилиб, улар ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқдалар. Ғоявий ғанимлар ўзимизга сотган матоҳларидан олган фойдани яна бизга қарши маънавий-мафкуравий курашга йўналтирмоқдалар. Сир эмас – бизга қарши маънавий қўпорувчилик билан шуғулланаётган кучлар ўз мақсадларига эришиш учун ҳеч нарсани аямаяпти, ҳамма воситаларни ишга солмоқда – қанчадан-қанча маблағ сарфламоқда, энг замонавий усул-услубларни қўллаган ҳолда, ёшларни ўзига ром этувчи турли шоу-томошалар, кўнгилочар кўрсатувлар, мусиқий каналлар ташкил этмоқда. Бунга истаганча мисоллар келтириш мумкин. Бундай манбалар орқали кўпинча бузғунчи ғоялар тарғиб этиляпти, энг ёмони – уларни ҳали оқ-қоранинг фарқига бормайдиган ишонувчан, таъсирга берилувчан ёшларимиз кўряпти, томоша қиляпти.

Асрлар мобайнида шаклланиб келган маънавий ҳаётни издан чиқаришга қаратилган ахборот тажовузларини бугунги кунда ҳар қадамда кўриш мумкин. Масалан, болаларимиз фойдаланадиган ўқув дафтарларига бир назар ташлайлик. Аксариятининг муқовасида чет эллик машҳур спортчи ва санъаткорлар, турли сериаллар актёрлари расмлари туширилган. Эҳтимол, уларнинг спорт ёки санъатдаги ютуқларига ҳавас қилиш мумкиндир. Лекин бу спортчи ва санъаткорлар шахсий ҳаёти, ишқий сар-

гузаштлари ҳақида интернет ва бошқа ахборот воситалари орқали берилаётган шармсиз гаплар фарзандларимизга қандай намуна бўлиши мумкин? Модомики ўқув дафтарлари муқовасига расм тушириш шарт бўлса, нега улуғ аждодларимиз сиймоси, қадимий шаҳарларимиз, бетакрор табиатимиз манзарасидан фойдаланмаймиз?

Биз бой ва бетакрор меросга эга халқмиз. Лекин уни ҳар қанча мадҳ этганимиз, оламга кўз-кўз қилганимиз билан бундан менинг, сизнинг, унинг, барчамизнинг маънавий савиямиз ўз-ўзидан кўтарилиб қолмайди. Биз асрий меросимизнинг ҳам, бугун яратилаётган маънавий-маърифий бойликларнинг ҳам том маънодаги эгаларига айланмоғимиз даркор. Қолаверса, фақат бугина эмас, балки Курраи заминнинг ҳамма минтақаларида яратилган маданий бойликлар, маънавият хазиналарини ҳам ўзлаштириб олмоғимиз лозим. Бунинг эса фақат битта йўли бор – ҳар қайсимиз кучимизни аямай, вақтимизни қизғанмай бу бойликларни ўрганиб, улар тўғрисида фикр юритиб, баҳслашиб, моҳиятини англаб, уларни кўнгил мулкига айлантирмоғимиз керак. Бу иш фармон, қарор ёхуд ҳашарлар йўли билан амалга ошмайди, мўъжиза рўй бериб, бир юмалаб уларни ўзлаштирган одамга айланиб қолиш ҳам мумкин эмас. Фақат узлуксиз меҳнат билан, бутун умр давом этадиган машаққатли изланишлар билангина бунга эришмоқ даркор. Шундагина бу бойликларнинг ички маъноси, моҳияти бизга аён бўлади. Шундагина биз беқиёс гўзалликлардан баҳраманд бўлиб, ўзгариб бораётганимизни, кўнглимиз ҳар хил доғлардан фориғ бўлиб бораётганини, уларнинг ўрнини меҳр ва муҳаббат, мурувват ва шафқат эгаллаб бораётганини ҳис қиламиз. Ана шундагина, яъни инсоният яратган битмас-туганмас хазинани тўла бўлмаса ҳамки, лоақал имкон қадар ўрганиб, ўзлаштириб олгандан кейингина одам ўзини маданиятли деб ҳисобласа тўғри бўлади.

Маънавият масалаларига жуда катта аҳамият берилаётган, миллий ғояни ҳар бир шахс қалби ва онгига етказиш тадбирлари амалга оширилаётган бугунги кунда китобхонлик масаласи ўта долзарб муаммолардан бирига айланиб қолди. Қишлоқда ҳам, шаҳарда ҳам «Ана,

тадбиркорлар замони келди, қани, китобингни йиғиштир, болам, енг шимариб пул топишга кириш» деган гаплар тез-тез айтиладиган бўлиб қолди. Айтилдигина эмас, чиндан ҳам халқнинг адабиётга, китобга муносабати кескин ўзгарди, одамлар назарида тадбиркор бўлмоқ учун киши ўз ишига пишиқ бўлса, юлдузни бенарвон урса, пул санашни яхши билса, кифоя. Бугун бизга ўзбекнинг зиёли тадбиркорлари керак. Одамга ақлни пешламоққа, маънавий дунёни бойитмоққа имкон берадиган воситалар кўп. Шулардан энг самарадори, энг қулайи, энг беминнати ва энг камчиқими китобдир. Одам фақат имтиҳон топшириш учунгина ёки ном чиқарарга китоб ўқимаслиги керак. Китоб ҳар қандай одам учун нондай азиз бўлмоғи лозим. Одам ҳар куни бир лаҳза бўлса-да китоб билан сирлашмоқни ўзи учун ҳаётий заруриятга айлантирмоғи зарур. Одамлар китоб ўқишдан тўхтасалар, фикрлашдан ҳам тўхтаб қолишлари мумкин. Китоб ўқимаслик ҳаётда муқаррар тарзда чаламуллаликка, маърифатсизликка, жоҳилликка олиб келади. Бу эса ўз навбатида лоқайдликни, фикрсизликни, маънавий қашшоқликни туғдиради. Айнан шундай кишилар эса ёвуз ғояларнинг тузоғига тушиб қолишлари мумкин...

МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИ УСЛУБ ВА УСУЛЛАРИ

Миллий ғоя тарғиботида кўп китоб ўқийдиган, маълумотли зиёлиларга мўлжалланган бир оз мураккаброқ ахборотлар билан тадбиркорлар кайфиятига таъсир этиб бўлмайди. Шунингдек, ватанпарварлик туйғуларини сингдиришда талабаларга ҳам, зиёлиларга ҳам, деҳқонларга ҳам бир хил муносабатда бўлиш, бир хил усуллардан фойдаланиш кутилган самарани бермайди. Чунки турли ижтимоий гуруҳ вакилларининг дунёқараши, манфаатлари ва қадриятлари бир-биридан фарқ қилади. Мафкура тарғиботида айнан мана шу қадриятларга, манфаатларга мос ғояларни илгари суриш кўпроқ самара бериши мумкин.

Айнан шу ҳолатни назарда тутган ҳолда XI асрда битилган Кайковуснинг «Қобуснома»сидаги тавсияга амал қилсак, тарғибот самараси янада ошган бўларди: «Хосга хос сўз, омийға омий сўз деғил, токи у ҳикматга муво-

фиқ бўлсун ва эшитғон кишиға оғир келмасин, йўқса сўзингни далил ва ҳужжат била ҳам эшитмағайлар. Ундин сўнг уларнинг ризосига қараб, сўзлағил, то саломат бўлғайсан... Ҳар кишига сўз айтур бўлсанг қарағил, ул сенинг сўзингга харидорму ёки харидор эмасму? Агарда уни сўзингга харидор топсанг, унга сўзингни сотғил. Йўқ эрса, ул сўзни қўйиб, шундоқ сўз деғилким, унга хуш келсин ва сенинг сўзингга харидор бўлсин. Лекин инсон била инсон бўлғил, одамий била одам бўлғил, нединким инсон бошқа, одамий бошқадур». Фалсафий нуқтаи назарга кўра «одам» биосоциал мавжудот. Ўғри, террорчи, фоҳиша, порахўр, қонунбузар... ҳам одам. Фақат унда биологик, яъни ҳайвоний унсурлар инсонийликка нисбатан кучлироқ. У ҳам ақлли, уддабурон, лекин унинг ақли, дунёқараши жамиятга, дунёга қарши йўналтирилган, холос. «Инсон» эса соцбиологик мавжудот. Унда ижтимоий хусусиятлар ҳайвонийликка нисбатан кучли. У мудом ўз нафсига қарши курашади, хатти-ҳаракатларини жамият, инсоният, ўзгалар манфаатлари билан уйғунлаштиришга интилади...

Бир ҳакимдан «Қандай одам жазога лойиқ?» деб сўрадилар. Унинг жавоби: «Ҳеч қандай инсон жазога лойиқ эмас. Жазога лойиқ нарсалар ваҳший ҳайвонлар, одамларга зиён етказадиган илон, чаён каби газандалардир. Аммо шундай кишилар ҳам борки, уларнинг вужудида дарранда ва газандаларнинг хислати бўлади. Бундай кишилар қилган зарарларига қараб жазоланади. Бу тариқа кишиларини ҳатто одам дейиш ҳам ноўриндир!»

Тарғиботчи-ташвиқотчиларнинг ўзлари ҳам эл-юрт орасида обрў-эътибор қозонган, юксак савияли, кўпни кўрган, жонкуяр, оташин, энг муҳими, одамларнинг юрагига ҳаққоний сўзи, ёрқин фикри билан йўл топадиган ҳалол инсонлар бўлмоқлари даркор. Яъни, бунга маънавий ҳуқуқи бўлмаган ўғри ўзгаларни тўғриликка даъват эта бошласа, уни аслида кимлигини яхши биладиган кишиларнинг энсаси қотади. Демак, тарғиботчи уч минг йиллик тарихга эга бобокалон китоб – «Авесто»-даги «эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал» тамойилига мос шахс бўлмоғи лозим.

Тарғибот-ташвиқот ҳам таълим-тарбиянинг бир кўринишидир. Тарбия фақатгина ихтиёрийликка асосланмайди. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 64-моддасининг биринчи қисмини ёдга олсак. «Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар». Демак, бу ўринда тарбия ота-она зиммасига мажбурият сифатида юкланган. Ҳар қандай тарбияда, ҳатто юксак ривожланган демократик тарбия тизимида ҳам озми-кўпми бажарилиши шарт бўлган белгилар мавжуд. Масалан, бола гўдаклигидан юз-қўлини ювишга ўргатилмаса, керак бўлса, мажбур қилинмаса, ювуқсиз ҳолда дастурхон атрофига ўтириш унга одат бўлиб қолади. Халқимизга азалдан хос бўлган шарму ҳаё, андиша, ота-онага ҳурмат, катталарга иззат-эҳтиром, кичикларга шафқат каби олижаноб фазилатлар ҳам ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Маълум бир ўринларда бу усулдан тарғибот-ташвиқот ишларида ҳам фойдаланиш ўзини оқлайди.

Бундан ташқари, мафкура илмий, фалсафий, диний, бадиий, ахлоқий ва ўзга ғоялар мажмуидан иборат эканлигини ёдда тутган ҳолда, ҳар бир суҳбат, учрашув, эшиттириш, кўрсатув мазмун-моҳияти билан одамлар қалбига етиб бориши учун турли ихтисос ва йўналишлардаги мутахассислардан фойдаланмоқ лозим. Миллий ғояни ёшлар онги ва қалбига сингдиришда жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Улар эл севган адиблар, санъат усталари, ҳуқуқ органларининг вакиллари, Ватан қаҳрамонлари, ҳарбийлар, солиқ, меҳнат бўлимларининг ходимлари, сиёсий партияларнинг вакиллари, олимлар, сиёсатчилар ва спортчилар бўлиши мумкин. Бундай жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар уларнинг ҳаёт тажрибалари хусусида жонли мулоқот юритишга имкон беради. Улар билан мулоқот орқали ёшлар ўзларини қийнаётган, қизиқтирадиган саволларга бевосита жавоб оладилар. Уларнинг ҳаёти ва фаолияти юрт тинчлиги, Ватан равнақи ғояларига яққол мисол бўлиб, ёшларни ана шу йўсинда яшаш ва ҳаракат қилишга ундайди.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган шакли воизлар фаолияти билан боғлиқ. Ҳозирги даврда

ҳам қадимдагидек воиз – нотиқлик санъатини эгаллаш, тўпланганларга мақбул қилиб гапириш бугунги дунёда мавжуд 35 мингдан зиёд касб-ҳунар ичида энг мураккабларидан бири ҳисобланади. Қўл-оёғи бутун хоҳлаган кишини кетмон чопишга, машина ҳайдашга ўргатиш мумкин. Тарғибот эса жарроҳлик сингари нозикликни талаб этади. Обдон ўйланмаган, пишмаган ёхуд оғиздан бехос чиқиб кетган бир сўз билан ҳам ишнинг пачавасини чиқариб қўйиш мумкин. Воиз – нотиқ энг аввало, тингловчиларга етказмоқчи бўлган ғоя ва мақсадни аниқлаб олмоғи даркор. Нотиқнинг санъати мақсадга қандай етишиш йўлларини кўрсатиб, лўнда ва тушунарли қилиб сўзлаб, аудиторияни ўзига ишонтириб, кишиларни шу мақсад йўлида фаол ҳаракатга тарғиб этишдан иборат.

Нотиқ катта мартабага эга бўлган кишидир. Албатта, гап миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга ҳисса қўшаётган кишилар ҳақида кетмоқда. Яхши нотиқни ҳамма ерда ҳурмат билан тинглайдилар. Тарихга назар ташласак, ўз юртлари тақдирига алоҳида таъсир кўрсатган ажойиб, истеъдодли нотиқлар фаолият кўрсатганликларига гувоҳ бўламиз (Цицерон, Перикл, Риёзий, Шерозий, Румий, Ҳусайн Воиз Кошифий...). Улардан бири Муин Воиз эди. У нотиқликни мансабдан устун қўйган, ҳар қандай шароитда ҳам тингловчиларни ўзига ром қила олар эди. Чунки у нутқи билан эл-юртнинг дили, давлат дардини ифода этиб, халқ ва ҳукумат ўртасидаги кўприк вазифасини адо этарди. Назарияни амалиёт билан моҳирона боғлаб сўзларди.

Айнан шу масала нотиқлар фаолиятида ўта муҳим аҳамият касб этади. Француз олими Пъер Буаст фикрича, қуруқ назарий нутқлар порлаб турадиган, аммо ҳарорат бермайдиган биллур қандилларга ўхшайди. Нутқларида теранлик етишмаган баъзи нотиқлар бу нуқсонни кўпинча эзмалик билан тўлдирадилар. Бу эса, ўз навбатида, воизни мақсаддан узоқлаштириб юборади. Оз сўз билан кўп маъно англата олган воизнинг нутқи жуда ёқимлидир, чунки айнан шундай нутқ тингловчилар онги ва қалбига етиб бора олади.

Одатда одам ўзининг шахсий қарашлари, манфаат-

ларига мос келадиган нарсаларгагина ишонади. Яъни, оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кундалик ҳаётда ишлатиладиган сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатади. Тажриба ўткир нотиқ ва сиёсатчиларнинг ўз нутқларида ҳеч қачон ғайритабиий, англаш мушкулроқ илмий иборалардан фойдаланмасликларини кўрсатади. Тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида камроқ ўйланиши, аксинча, таниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалбан ҳис этиб туришлари керак. Демак, воиз – нотиқ нутқида ишлатиладиган рамзлар, сўзлар, иборалар, ишоралар, нарса ва ҳодисалар тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита алоқадор бўлгандагина таъсирчан ҳамда ишончли бўлади.

Масалан, ўзингиз мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг эл билан учрашувларига телеэкран орқали кўп бора гувоҳ бўлгансиз. Давлатимиз раҳбари ўзининг ўта масъулиятли лавозими ва мавқеидан қатъи назар, оддий фуқаролар билан учрашганда ёки Ватан, юрт тақдирига алоқадор масалалар юзасидан интервьюлар берганда, ҳар бир киши учун тушунарли ва равон тилда, аниқ жумлалар билан гапирадиларки, унинг мазмуни кекса онахондан тортиб, талаба-ўқувчиларгача – ҳаммага бирдек тушунарли бўлади. Юртбошимиз чет эллик меҳмонлар ва давлат делегацияларини қабул қилганларида, яъни соф расмий маросимларда эса сиёсий атамалар, жумлалардан шундай оқилона фойдаланадиларки, меҳмонларимиз Президент тимсолида бутун жамият ва халқнинг ақл-иродаси ва интеллектуал салоҳияти тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қиладилар. Юртбошимизнинг нотиқлик қобилиятлари ҳар бир юртдошимиз учун ҳақиқий воизлик мактаби ҳисобланади.

Президент маъруза, нутқ, мулоқот суҳбатлари тилининг хусусиятларини ўрганиб, тарғиботчи, нотиқ, ташвиқотлар учун баъзи амалий тавсиялар бериш мумкин:

а) тил бойлигини ҳамиша ошириб бориш, кенг оммалашмаган ёки янги сўзларнинг аниқ маъносини топиш, уларнинг бошқа сўзлар билан мослашиши эҳтимоллигини

аниқлаш учун луғатларга мурожаат этиш, шунингдек, тарғибот олиб борилаётган жойдаги тингловчиларнинг нутқ хусусиятларига алоҳида эътибор бермоқ даркор;

б) услубий дидни ривожлантириш: ёрқин, ўчмас таассурот қолдирадиган нутқларни ўқиш ва тинглаш чоғида унинг услубий хусусиятларини, ифодали, образли воситалар ишлатиш усулларини таҳлил этиш, келгусида фойдаланиш учун ибратли мисолларни кўчириб олиш мумкин;

в) нутқнинг тушунтириш хусусиятларини оширадиган тил усуллари: такрорлаш, савол-жавобларга тез-тез мурожаат этиш, ёрқин образли ўхшатиш ва мажоз (сўз ёки иборанинг кўчма маънода ишлатилиши ва шундай маънода ишлатилган сўз, ибора)лар билан нутқ таъсирчанлигини кучайтириш;

г) нутққа таёргарлик чоғида ифодалашнинг турли вариантларини танлаш, айни вақтда ўз фикрининг аниқ, равшан, ихчам, лўнда ифода этилишини текшириб кўриш, тингловчилар томонидан нотиқ мақсадларини у ўйлагандек англаб олинишини таъминлашга эришиш лозим.

Бу, албатта, ҳазилакам ва осон иш эмас. Аммо бу нарса ўз нутқининг аниқлилигига, образлилигига, таъсир кучини исталган томонга йўналтиришга эришишни истаган ҳар бир киши учун зарурдир. Бутун тарғибот иши муваффақияти тарғиботчининг маданияти, билим даражаси, ўзини тута билиши, тилни яхши ўрганиб олганлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бу — бутун нутқ маданияти савиясини кучайтириш устида ишлаш учун асосдир.

Шу ўринда минг йил ортга чекиниб, мозий сабоғини олиш зарурияти туғилади. Кайковуснинг «Қобуснома»сидаги XXI асрга ҳам бевосита дахлдор ўта муҳим пандларига амал қилиш миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга хизмат қилиши шубҳасиз: «Эй фарзанд, билғилки, сўз тўрт нав бўлур, ундоққим, халойиқ ҳам тўрт нав бўлғондек. Бири улким, билур ва билғонин ҳам билур. Ул олимдир, унга тобе бўлмоқ керакдур. Бири улдурким, билмас ва билмағонин билур, ул қобилдур, унга ўргат-

моқ керак. Бири улдурким, билур ва билғонин билмас, ул уйқудадур, уни бедор қилмоқ керакдир. Бири улдурким, билмас ва билмағонин ҳам билмас, ул жоҳилдур, ундин қочмоқ керакдир. Аммо деб эрдимки, сўз ҳам тўрт навдир: бири, билинмайтурғон ва айтилмайтурғон; иккинчиси, айтилатурғон ва билинатурғон; учинчиси, ҳам билинатурғон ва ҳам билишга заруратсиз, аммо айтса бўлатурғон; тўртинчиси, билинатурғон ва айтилмайтурғон. Аммо айтилмайтурғон ва билинмайтурғон ундоқ сўздурки... дунёнинг салоҳи унга боғлиқдир. Ул сўздин айтувчига ҳам, эшитувчига ҳам кўп наф етар... Ҳар сўзни халойиққа зоҳир қилсанг, яхши юз била зоҳир қил, токи мақбул бўлсун ва халойиқ сенинг сўз била баланд мартабага эгалиғингни билсунлар. Нединким, кишининг мартабасини сўз била билурлар...»

Тарғиботнинг бу шакли самарадорлигини ошириш алоҳида эътиборни талаб қилади. Чунки, биринчидан, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўплаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан ташқари бошлаб келинган инсонда ҳали воизни эшитмай турибоқ ички қаршилик пайдо бўлади. Демак, бу ҳолда ҳали тарғибот бошланмасданоқ унинг тескари самара бериш эҳтимоли кучаяди. Иккинчидан, бундай норози аудиторияни ўз томонига оғдириш, унга таъсир кўрсатиш, уни илҳомлантириш воиздан жуда катта маҳорат талаб этади. Афсуски, воизларнинг ҳаммасида ҳам шундай истеъдод мавжуд деб бўлмайди.

Тингловчиларнинг қалбига йўл топа билиш ва уларга кучлироқ таъсир кўрсатиш учун, бизнингча, қуйидагиларни ҳисобга олмоқ даркор:

– мазкур жамоа, мазкур ижтимоий гуруҳнинг мамлакатимиз олдида бугун ва истиқболда турган вазифаларни ҳал этишдаги роли;

– тингловчиларнинг ҳаёт тажрибаси;

– уларнинг билим даражаси (умумий, махсус ҳамда сиёсий-ҳуқуқий), шунингдек, ҳозирги замон ҳаётининг барча соҳаларида юз бераётган воқеа-ҳодисалардан қанчалик хабардорлиги;

– тингловчиларнинг кайфияти, уларнинг долзарб

масалаларга ёндашуви, содир бўлаётган воқеаларга муносабатлари, истиқбол тўғрисидаги тасаввурлари;

– тингловчиларнинг турмушда тутган йўли ҳамда ҳаёт мавқеи, нуқтаи назарининг фаоллик даражаси.

Нутқ сўзлаш, маъруза ўқиш жараёнида қуйидаги маълумотларни изчиллик билан ҳисобга олиш ҳам фойдадан холи эмас:

– мавзуни асослаш ҳамда бир мақсадни кўзлаб тарғиб-ташвиқ ва даъват қилиш;

– асосий муаммони ўртага қўйиш, уни муҳокама қилиш ва кўриб чиқиш;

– муаммони тингловчилар эътиборига ҳавола қилиш учун услуб ва усулларни танлаб олиш;

– мисоллар ва кўргазмали қуроллар танлаш;

– амалий маслаҳат, тавсиялар бериш, муаммони ҳал этишга тарғиб-ташвиқ қилиш;

– нутқнинг бир бутун аудиторияга ҳамда шу билан бирга ҳар бир тингловчига алоҳида қаратилганлиги муштараклигини таъминлаш ва ҳоказолар.

Аудитория ҳақида ҳар томонлама маълумотларни билиш ҳамда тарғибот-ташвиқот жараёнида уларни ҳисобга олиб бориш тингловчиларга таълим ва тарбиявий таъсир этиш, уларнинг сиёсий-ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий-мафкуравий фаоллигига таъсир кўрсатиш имконини беради.

Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар таъсирчанлигини оширишдаги энг асосий шартлардан бири – зимдан тарғибот қилишдир. Инсон унга таъсир ўтказилаётганлигини сезмаслиги лозим. Аслида, тарғибот давомида ғоя, мафкура сўзларининг ишлатилиши ҳам унчалик шарт эмас. Бу жараёнда ишларни пухта режалаштириш, ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, ноанъанавий усулларни қўллаш, ошкоралик, қадриятлар доирасидан чиқмаслик, оммабоп ва тушунарли бўлиш, такрорланишлар билан кишиларнинг «меъдасига тегмаслик» талаб қилинади. Миллий ғоя тарғиботига айнан шундай ёндашиш кўпроқ самара беради. Фақат шундагина кишилар салоҳияти, меҳнати, вақти, мулки ва маблағларини кўзланган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса, ўз

навбатида, мафкуравий сиёсат натижасини моддий нарсаларда – юқори сифатли маҳсулотларда, турмушимизда, бунёдкорлик ишларида, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

Одатда кишиларни фаолликка чақирадиган, ҳаракатга ундайдиган тарғибот-ташвиқот кўпроқ самара беради. Шунинг учун «Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир», «Ватанни севмоқ иймондандир» ғоялари билан бир қаторда «Ватан сенинг хизматингга муҳтож» деган ғояни ҳам тарғиб қиладиган вақт келди. Чунки «Яхшими-ёмонми, бу – менинг Ватаним» каби нофаол ватанпарварлик эмас, балки «Менинг Ватаним фақат яхши бўлиши керак!» қабилидаги фаол ватанпарварлик кутилган натижага олиб келади.

ХОТИМА

Буюк аждодимиз Баҳоуддин Нақшбанд фикрича, «Агар мамлакат хароб бўлса шоҳдан хафа бўлма, ҳақиқат аҳли наздида бу дарвешларнинг – зиёлиларнинг, илм аҳлининг гуноҳидир». Абу Лайс Самарқандий билганларини бошқаларга ўргатмаган, амру маъруф қилмаган олимлар, зиёлилар гуноҳи хусусида шундай ёзганди: «Қиёмат кунида жоҳиллар олимларга ёпишиб ёқасидан оладилар ва «Сизлар билган эдинглар, лекин бизларга далолат қилмадинглар, бизларни ёмон ишлардан қайтармадинглар, шу ишларингиз учун биз бу ҳолга (дўзах азобига) тушиб ўтирибмиз» дейдилар».

Юсуф Хос Ҳожиб шундай ёзганди: «Ҳақиқий зиёли ҳақиқат таянчи бўлади. Агарки оламда донишлар бўлмаганда, ерда ризқ-рўз унмас эди. Уларнинг зиёси халқ йўлини ёритувчи машъалдир. Донишларга ширин сўз билан баҳра бер, моддий манфаатини қондиришга ҳаракат қил».

Ҳазрат Алишер Навоий талқини бўйича «авом» – ўзини ҳали англаб етмаганлар, «хос» эса ўзлигини англаб етган, демак зиё аҳлидир. Бу олий табақанинг фақат битта Олий имтиёзи бор, у ҳам бўлса жамият олдидаги масъулияти оғирроқ, вазифаси жиддийроқдир.

Оламга қуёш зиё тарқатса, одамзод қалбига зиёли нур сочади. Илм йўлида машаққат чекишдан ҳайиқмайдиган, қанчалик оғир ботмасин ва аччиқ бўлмасин, бор ҳақиқатни айта оладиган кишиларни зиёли дейдилар. Миллатнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий қиёфаси кўп жиҳатдан унинг зиёлилари дунёқараши, билимдонлик савияси ва жасоратига боғлиқ.

Ислом Каримов фикрича: «Жамиятимиздаги бугунги вазият, мавжуд хавф-хатарлар ва уларнинг олдини олиш

чоралари ҳақида олимларимиз, пешқадам зиёлиларимиз халққа ўз сўзларини айтишлари керак, улар бу борада жамият олдида қарздор эканликларини унутмасликлари лозим».

Ҳақиқий зиёлилар олис қишлоқларда ҳам кўп. Баъзи соҳаларда улар шаҳардаги ҳамкасбларидан устун бўлса устунки, асло кам эмас. Қолаверса, дипломга эга бўлиш – бу ҳали том маънодаги зиёли дегани эмас. Зиёли одам ўз тафаккур савияси, пок юраги, ички маданияти билан мутлақо бўлакча инсон бўлади.

Зиёлилик ҳар қандай мамлакат ҳаётида бўладиган ҳар бир ўзгаришни юзага келтирувчи асосий қудрат ҳисобланади. Халқ ҳокимиятга нисбатан уларга кўпроқ ишонади ва эргашади. Шу маънода зиёлилар оммани уюштириб, демократик жараёнларга йўналтирадилар. Лекин зиёлиларнинг ўзлари ҳам демократик жараёнларнинг мураккаб муаммоларини ҳал этишга бардош бера оладиган, уюшган куч даражасига кўтарилган бўлишлари керак. Зиёлиларнинг характерли хусусияти шундаки, улар бошқа ижтимоий табақалардан кўра жамият ҳаётида юзага келадиган жараёнларни олдиндан билишга интиладилар ва бу ўзгаришларнинг бошида тура оладилар. Зиёлилар – халқни турли офату балолардан ҳимоя қилиб турадиган, огоҳликка чорлайдиган «озон қатлами»дир. Зиёлилар – ҳар бир халқнинг тафаккур гуллари. Шу маънода ҳар бир халқнинг маънавий маданияти тарихида зиёлиларнинг сажия миқёси, савия даражаси давр дидини, миллат дидини белгилаб келган.

Зиёли инсон атроф зулматни ёритади, ўзга инсонлар руҳини ҳам маърифатли этади, кўнгилларни нурлантиради. Зиёли, яъни ўзлигини англаб етган инсонда илм, иймон ва амал бирлиги вужудга келади. Баъзилар ҳозирги даврда зиёли деганда, одатда, олий маълумотли кишини тушунадилар. Аслида, оддий фермер-деҳқон ҳам, ҳайдовчи ҳам, фаррош ҳам зиёлилик тамойили билан иш кўриши ва «зиёли» деган юксак ижтимоий баҳога лойиқ бўлишлари мумкин. Биз маълумотлиликни зиёлилик билан адаштирмаслигимиз лозим. Маълумотлилик эски мазмун билан яшайди, зиёлилик эса янгини бунёд этиш,

бунёдкор ғояларга таяниш, эскини янгидек идрок этиш, мозий сабоқларига таяниш билан тирикдир.

Зиёлилик билимдонликкина эмас, ўзгаларни тушунишга қобилият, бағрикенглик ҳамдир. У маънавий-маърифий мунозара юрита билиш, ўзини камтарона тутиш, бошқаларга сездирмай кўмаклашиб юбориш, атроф муҳитни асраш, ўз атрофини ёмон сўз, иғво, ғийбат ёки ёмон ғоялар билан ифлослантирмаслик (ёвуз ғоялар аслида ахлатдан фарқ қилмайди) каби минглаб кўзга кўринар ёки кўринмас хатти-ҳаракатларда намоён бўлади.

Зиёлилик – бу ўзгаларни, дунёни тушунишга, ақлидрокли бўлишга қобилият деганидир. Бу – оламга ҳам, одамларга ҳам сабот, сабр-қаноат, бағрикенглик билан муносабатда бўлиш, қараш демакдир.

Ҳар қандай киши ўзида зиёлиликни ривожлантириб, машқ қилдириб бориши, ўз руҳий кучларини худди жисмини машқ қилдирганидек чиниқтириб бормоғи лозим. Чунки доимий норозилик, атрофга ғазабнок қараш, бошқаларни тушунмаслиқ ва қўполлик, лоқайдлик аслида одамнинг маънавий ва руҳий заифлиги, кишининг яшашга қобилиятсизлиги белгисидир. Ўзгаларни тушуна билмайдиган, ҳаммани ёмонлайдиган, ҳамиша ҳаммадан жаҳли чиқадиган одам ўз ҳаётини қашшоқлаштириб, ўзгаларнинг яшашига халал бераётган одамдир. Руҳий заифлик ўз навбатида кишини жисмоний заифликка олиб келади.

Зиёли бўлиш – кишининг ижтимоий бурчидир. Бу инсоннинг ўз олдидаги бурчи ҳамдир. Бу унинг шахсий саодати учун гаров, қолаверса, ўз атрофидаги ва унинг ўзига нисбатан «эзгулик муҳити»нинг гаровидир. Оддий ҳақиқат: ҳар бир одам – академикдан тортиб фаррошгача – ўз соҳасининг зиёлиси бўлиши, эл-юртни, ёшларни тинимсиз эзгуликка, яхшиликка, келажакка чорлаб туриши шарт.

Чунки Ўзбекистон Президенти таъбири билан айтганда «Маънавият, маърифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг виждон ишидир». Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришга тарғибот-ташвиқот ҳар бир кишининг муқаддас инсоний бурчига айланмоғи даркор. Чунки Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз.

МУНДАРИЖА

Муқаддима 4
Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашуви 10
Эътиқод – маънавиятнинг ўзак томири 18
Ғоявий тарбия зарурияти 26
Мафкуравий сиёсат, иммунитет ва профилактика 38
Жаҳолатга қарши – маърифат 47
Тарғибот тамойиллари, омиллари ва воситалари 55
Миллий ғоя тарғиботи услуб ва усуллари 67
Хотима 76

БАХТИЁР ИСОҚОВ

ЗИЁЛИЛИК МАСЪУЛИЯТИ

Тошкент «Маънавият» 2008

Муҳаррир *У. Қўчқоров*
Мусаввир *Н. Попов*
Техн. муҳаррир *Т. Золотилова*
Мусаҳҳиҳ *С. Абдусаматова*
Компьютерда тайёрловчи *Г. Отаскевич*

Теришга 10.03.2008 й. да берилди. Босишга 22.04.2008 й. да рухсат этилди. Бичими $84\times108/_{32}$. Times гарнитураси. Офсет босма усулида босилди. Шартли б. т. 4,2. Нашр т. 4,8. 5000 нусха. Буюртма № 205. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти. Тошкент, Буюк Турон, 41-уй. Шартнома 08–08.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, Шайхонтоҳур кўчаси, 86-уй. 2008.